

Tijdschrift

Maart 2005

Inhoud

Website vernieuwd

THE LADY by sessions

Klokkenmusea in Wenen
en Bratislava

Handel en wandel

Boekbespreking

Die Zeit und ihre
Schlüssel

Van Koekoeksklok tot
Regulateur:

25 jaar Klokkengroep
's-Hertogenbosch

Veiling collectie Toebosch

Prijs: € 7,50

Federatie op internet

Informatie over de opzet van de Federatie Klokkenvrienden en de verenigingen die tezamen de federatie vormen, is te vinden op:
www.fed-klokkenvrienden.nl

Auteursrecht

Het is niet toegestaan artikelen of gedeelten daarvan of afbeeldingen uit TIJDSchrift over te nemen of te vermenigvuldigen zonder toestemming van de redactie.

Redactieadres "TIJDSchrift"

Mevrouw F.M.C. Plessen-Haagen
Van der Lekstraat 45
3341 GV Hendrik Ido Ambacht

Verantwoording

De Redactie van TIJDSchrift spant zich in om ingezonden kopij op inhoudelijke - waaronder technische en historische - juistheid te (laten) toetsen.

De auteur blijft echter verantwoordelijk voor de inhoud van zijn of haar bijdrage of artikel. Derhalve valt de inhoud van artikelen met naamsvermelding van de auteur, buiten de verantwoordelijkheid van de Redactie.

Website vernieuwd

Zoals eerder gemeld is de verzorging van de website van de Federatie Klokkenvrienden sinds enige tijd in handen van de heer H. van den Ende junior. Deze heeft een geheel nieuwe opzet gemaakt, compleet met (gelijk-)lopende klok, waardoor onze website nog aansprekender en toegankelijker is geworden. Iedere lezer is dan ook van harte uitgenodigd om eens te kijken op www.fed-klokkenvrienden.nl

Bij de voorplaat:

Nog tot en met 29 mei is in het Zwitserse Winterthut een unieke tentoonstelling te bezichtigen van zakhorlogesleutels (zie ook pag. 15 e.v.)

Federatie Klokkenvrienden

De Federatie Klokkenvrienden

is een samenwerkingsverband van:

- Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven
- Vereniging Vrienden Museum van het Nederlandse Uurwerk
- Dutch Section of the Antiquarian Horological Society
- Sectie Uurwerkkerstellers van de Nederlandse Juweliers en Uurwerkenbranche

Bestuur: namens:

E.H. Glasius, voorzitter
A.C.M. Bom-Dijkman, secretaris
F. van Gorp, penningmeester
P. Toek
Ir. K. Roscam Abbing
W. van Vliet, coördinator evenementen

Schoonhoven
MNU
NJU
MNU
AHS
Schoonhoven

Secretariaat: 't Kleefenland 44
1906 WG Limmen
Betalingen: Postbank nr. 7234958
t.n.v. penningmeester Klokkenvrienden,
Rotterdam
Website: www.Fed-Klokkenvrienden.org

Vereniging van vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven

Secretariaat: M.G.H.A. de Graaff
O. van Götschlaan 7
2082 HV Santpoort Zuid
023 - 5383401
e-mail: graafwerk.quicknet.nl
Postbank nr. 2820594
t.n.v. Vereniging Vrienden

Betalingen:

Vereniging Vrienden Museum van het Nederlandse Uurwerk

Secretariaat: A. Pistoer
Schout 7, 1625 BM, Hoorn
0229 - 232 459
Betalingen: Postbank nr. 3767920
t.n.v. Vereniging Vrienden MNU

Dutch Section Antiquarian Horological Society

Secretariaat: Ir. K. Roscam Abbing
Anna van Burenlaan 3
2012 SL Haarlem
023 - 5292501
e-mail: k.roscamabbing@hcnnet.nl

Sectie Uurwerkkerstellers Nederlandse Juweliers- en Uurwerkenbranche

Secretariaat: Postbus 904
2270 AX Voorburg
Koningin Julianalaan 345
2273 JJ Voorburg
070 - 3866248

Samenstelling TIJDSchrift

Redactie: E. H. Glasius
Ir. L.C.F. Plessen
Verzorging kopij: mevr. F.M.C. Plessen-Haagen
Advertenties: Ir. L. A. A. Romeyn
tel. 0341-254265
Druk: Drukkerij WC den Ouden bv
Vormgeving: DG Design BV/BNO

Advertentietarieven (excl. BTW)

Bij eenmalige plaatsing:
1/1 pagina, € 150 - 1/2 pagina € 100
Voor vier plaatsingen:
1/1 pagina € 175 - 1/2 pagina € 125
achterpagina € 500

Kleine annonces
(vraag en aanbod): € 12,50
te voldoen door toezending girobetaalkaart met tekst

De sluitingsdatum van het volgende nummer is: 1 mei 2005
De verschijningsdatum is: 30 juni 2005

THE LADY BY SESSIONS...

Een echte “biologische klok”!

door: mevr. drs. G.W.M. Jager

Het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum beschikt met een kleine drieduizend wekkers over een van de grootste wekkercollecties ter wereld. In de nieuwe presentatie van de Klokkenzaal spelen wekkers dan ook een belangrijke rol.

Men zou verwachten dat alle typen wekkers wel in dit grote aantal vertegenwoordigd zijn. Groot was dan ook de verrassing, toen onlangs één van onze klokkenvrienden een wel zeer bijzondere wekker [afb. 1] in bruikleen aanbod. Hij had de wekker op de kop getikt bij een klokkenzaak in Dordrecht. Het verhaal, dat door de verkoper erbij verteld werd, luidde: “De klok is afkomstig van een Nederlandse uurwerkimporteur. Deze had de klok ooit vanuit Amerika toegezonden gekregen met de vraag of er in Nederland een markt voor was.” De wekker zit nog in de originele verpakking met een niet ingevuld garantiebewijs [afb. 4 en 5] en is nog voorzien van een Amerikaanse stekker; blijkbaar zag de importeur er niets in!

Het unieke aan deze elektrische wekker van het Amerikaanse merk Sessions Clock Company, door de fabrikant “The Lady” genoemd, is, dat er behalve tijd- en wekkeraanuiding nog een derde aanduiding aanwezig is. Op het eerste gezicht lijkt het een kalenderaanduiding, maar dan wel een hele speciale! Zoals blijkt uit de bewaard gebleven instel-instructie [afb. 3] is deze aanduiding bedoeld om de maandelijksse cyclus van de vrouw te volgen als hulpmiddel om niet zwanger te worden.

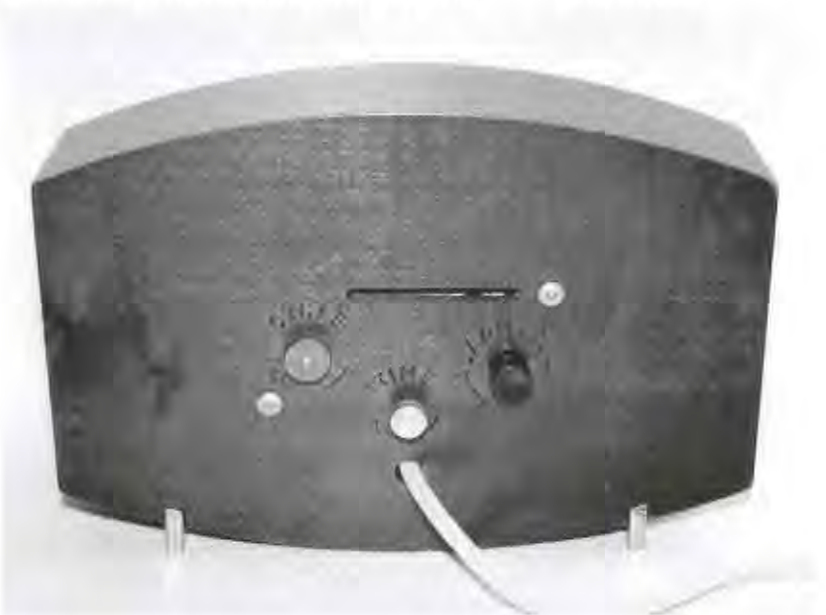
Op de verpakking [afb. 4a en 4b] staat het opschrift “NOW! A modern, new aid to family planning...a beautiful electric alarm tool!”. De afbeelding spreekt boekdelen: Onder het cyclusp plaatje kijken vier dezelfde vrouwengezichten met jaren 50 kapsels decent naar beneden. Eén gezicht is donker gekleurd, de andere 3 zijn lichtgekleurd. Vijf stippen in de schematische weergave van de cyclus zijn eveneens donker gekleurd. Dit duidt (vermoedelijk) op de “gevaarzone”, de meest vruchtbare periode, die bij een cyclus van 28 dagen tussen dag 12 en 17 ligt, gerekend vanaf de eerste dag van de menstruatie. Theoretisch gesproken wel te verstaan, want de biologische klok van de vrouw is niet altijd even betrouwbaar. Vandaar dat medici

Afb. 1
“The Lady by Sessions”.

periodieke onthouding dan ook afraden als methode van anticonceptie. Maar in 1955, toen de *The Lady* op de markt kwam, vond men deze opmerkelijke klok ongetwijfeld vooruitstrevend en claimde men haar dan ook als eerste “family planning”-klok. De klok bleek echter niet erg populair, want niet lang na het introductiejaar werd zij niet meer aangeboden [1]. Was deze teleurstellende populariteit misschien te wijten aan de 100% garantie, die Sessions alleen voor het klokje

Afb. 2 De achterzijde van de wekker met de drie instelknoppen.

Afb. 3

De onderzijde, waarop de instelinstructie voor de cyclus is geplakt.

Afb. 4a

De bovenzijde van de doos met vier vrouwenhoofden, waarvan er één donker is gekleurd

Afb. 4b

De zijkant van de doos met cycluskalender.

boom" was anticonceptie een item. De pil werd in 1956 uitgevonden door de Amerikaan Gregory Pincus. Hij deed zijn onderzoek met geld, hem nagelaten door een feministe, die makkelijke anticonceptie belangrijk vond. De introductie zal niet veel later hebben plaatsgevonden. In Nederland werd de pil, merk Lyndiol, door Organon in 1962 geïntroduceerd. *The Lady* dateert dus van net voor de introductie van de pil.

De "kalendermethode" was overigens de enige door de kerk goedgekeurde methode. Een gouden toekomst leek voor *The Lady* weggelegd, maar het tegendeel bleek waar.

Reacties van leden NAWCC

Bij de leden van de Electric Section van NAWCC is door de heer J.J.H. Vrolijk, via internet, navraag gedaan over wat er in Amerika bekend is over de *The Lady*.

Twee leuke reacties van leden van de NAWCC, die bereidwillig reageerden op de oproep om informatie, wil ik u niet onthouden:

"I was especially amused to find such a clock existed. I am assuming there was someone at Sessions that was a good Catholic. The only method of birth control approved by the church had to do with coordination with a woman's cycle (other than abstinence). Although the clock may have been accurate, the system probably did not work as a means of birth control. Otherwise I would not be here."

En de andere:

"It may have served the opposite being supposed. Couples with low fertility have only a brief window of opportunity for pregnancy. That might also explain the need for the alarm".

Technische informatie

Fabrikant:
The Sessions Clock Co. Forestville, Connecticut
U.S.A.

Modelnummer:
13021

kon geven en niet voor de nevenfunctie?! Merkwaardig is, dat in de schematische weergave van de cyclus op de verpakking, niet dag 12 tot 17 donker gekleurd zijn, maar dag 20 tot en met 24. Heeft men een andere dag dan de eerste menstruatiedag als dag "1" genomen? Of is het simpelweg een drukfout en behoren de donkere stippen precies een regel hoger te staan? Deze laatste verklaring lijkt echter te simpel, omdat een juiste weergave van de meest vruchtbare periode cruciaal is in het geheel!

Tijdsbeeld

Interessant is dat *The Lady* een prachtig product is van haar tijd. Na de "baby-

SESSIONS

100% REPLACEMENT GUARANTEE

This Certificate is your record of Sessions 100% Replacement Guarantee. Keep it in a safe place along with your other important documents.

Sessions Clocks are built with the finest materials available, and to the highest standards in the industry.

Your new Sessions clock is guaranteed to be free from defects in material and workmanship for a period of one year from date of purchase.

In the event your Sessions clock does not operate properly within the guarantee period, it may be returned to your Sessions Clock Dealer for immediate replacement. Your dealer, backed by The Sessions Clock Company, extends to you, no charge in-warranty replacement according to the following conditions:— This guarantee does not cover breakage caused by misuse, negligence or repairs attempted by unauthorized persons, Broken or cracked crystals and cases, or card sets are not covered by the guarantee. Simply fill out completely, both sides of this form and return it with your clock to your dealer. He will replace it without charge with a like model or one of equal value. Should this clock require service after the guarantee period, take it or send it prepaid to the nearest authorized Sessions Service Station listed on the inside of this sheet.

As a manufacturer of attractive and dependable clocks for over a century and a half, The Sessions Clock Company welcomes you to the millions of satisfied users.

Original Purchaser _____ (print)
Address _____ City _____ State _____
Date of Purchase _____ Dealer _____

THE SESSIONS CLOCK COMPANY FORESTVILLE, CONNECTICUT

FILL IN BELOW REGISTRATION MAIL TODAY!

Purchaser

CUT ON DOTTED LINE AND MAIL LOWER PORTION TO SESSIONS

.....MODEL NO. OF CLOCK
(MUST BE FILLED IN)

Received As Gift
 Purchased For Own Use

Purchased by:
 Man Don't Know
 Woman

To insure register of your guarantee, this portion must be filled out completely, within 10 days of purchase and sent to The Sessions Clock Company.

Original Purchaser _____ (print)

Address _____ City _____ State _____

Date of Purchase _____ Dealer _____

Signature _____

THE SESSIONS CLOCK COMPANY
FORESTVILLE, CONNECTICUT

Afb. 5
De voor- en achterzijde van het garantiebewijs.

Soort klok:
Wekker met cycluskalender.

Afmetingen:
BxHxD = 17 x 11,5 x 7 cm

Aandrijving:
synchroonmotortje 110 V, 60 Hz
Massief mahoniehouten behuizing.

"The Lady", uitgevonden door Maurice Gordon, een advocaat uit Los Angeles, werd op 1 juli 1955 op de markt gebracht [2].

Aan de achterzijde van de wekker (afb. 2) bevinden zich 3 instelknoppen: Cyclusinstelling (links), wekkerinstelling (rechts) en tijdstelling (midden). Aan de onderzijde bevindt zich de instructie hoe de vruchtbare, beter gezegd "niet-veilige" periode, ingesteld dient te worden (afb. 3). De wijzerplaat is voorzien van een uur-, minuut- en secondewijzer en een wijzer die de ingestelde wektijd aangeeft (afb. 1).

Op de plaats van het cijfer "3" bevindt zich een klein venstertje, waarin de cyclusdagen zichtbaar zijn: De (vooraf ingestelde) "niet-veilige" dagen in witte cijfers met rode achtergrond, de overige dagen in witte cijfers tegen een zwarte achtergrond. Merkwaardigerwijs staat de tekst op de sticker, die wijst naar het venster, ondersteboven.

Het uurwerk met wekker is een min of meer standaard Amerikaans elektrisch wekkeruurwerk uit de jaren 50 (afb. 6 en 7).

Bijzonder is het mechanisme, dat het mogelijk maakt de "niet-veilige" en de "veilige" cyclusdagen in te stellen en in het venster met een rode, respectievelijk, een zwarte achtergrond zichtbaar te maken.

Het mechanisme functioneert als volgt: (zie ook de instelinstructie afb. 3).

Over de centrale as is een holle as gemonteerd, waarop zich, direct achter de wijzerplaat, een cirkelvormige doorzichtige schijf bevindt. Aan de omtrek van de schijf staan, in witte cijfers, de getallen 1 t/m 40 (afb. 6). Dit zijn de getallen die de cyclusdagen in het venster aangeven. Deze schijf maakt 1 omwenteling in 40 dagen, oftewel een verdraaiing van 9° per dag. De rode achtergrond wordt verkregen door twee achter elkaar geplaatste rode cirkelsectoren, die op dezelfde holle as achter de doorzichtige schijf zijn gemonteerd (afb. 7). De sectoren hebben dezelfde radius als de 40-dagen schijf en hebben beide een middelpuntshoek van 72°, hetgeen overeenkomt met 8 dagen op de doorzichtige schijf. De beide sectoren zijn ten opzichte van elkaar en van de doorzichtige schijf, verdraaibaar middels de "cyclus-instelknop" (afb. 2). Deze heeft 3 "uittrek"-standen. Twee standen om de ene danwel de andere sector te verdraaien en de derde stand is de stand waarin de rode sectoren, ten opzichte van elkaar en ten opzichte van de schijf, na instelling, gefixeerd worden. Door de voorkant van de ene sector (gezien in de draairichting), zo in te stellen dat de eerste "niet-veilige" dag rood is en de dag ervoor zwart en de achterkant van de andere sector (gezien in de draairichting) zo in te stellen dat de laatste "niet-veilige" dag rood is - en de volgende dag dus weer zwart - ontstaat een rode achtergrond achter de "niet-veilige" cyclusdagen ("rode periode").

De maximale "rode periode" die instelbaar is, bedraagt $2 \times 8 = 16$ dagen, dit is de stand waarin de sectoren precies aan elkaar aansluiten.

M.H. Schreurs, antiquair

RIKSGEDIPLOMEERD UURWERKMAKER
STADSUURWERKMAKER

Catharinastraat 40-42
4811 XJ BREDA
Tel./Fax +31 (0)76 5219024

Geopend:

maandag t/m vrijdag 09.00 tot 18.00 uur en zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur

M. J. Schut Antiek

Inkoop, verkoop en restauratie van antieke klokken

Kleine Oord 85 6811 HL Arnhem

Telefoon/Fax 026 351 26 34

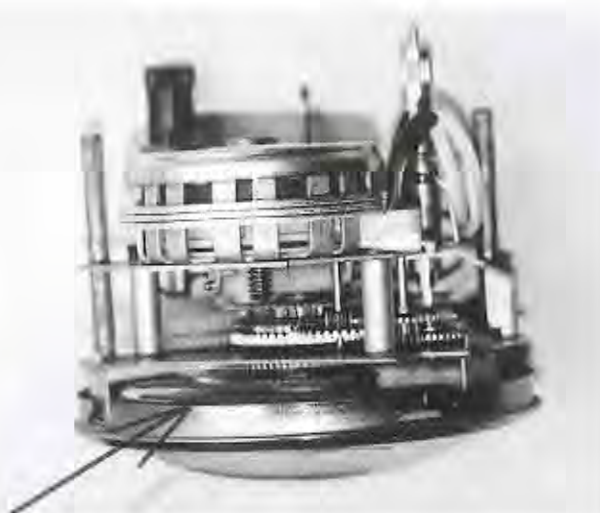

Afb. 6
Het uurwerk. Duidelijk is de doorzichtige schijf te zien met de getallen 1 t/m 40.

De minimale instelbare “rode periode” bedraagt 8 dagen. De stand waarin de sectoren elkaar volledig overlappen. In de praktijk zullen de sectoren elkaar altijd gedeeltelijk overlappen en het is dus mogelijk een “rode periode” in te stellen die ligt tussen 8 en 16 dagen. Dit is noodzakelijk, omdat de cyclus afhankelijk is van het individu en de “niet-veilige” periode van vrouw tot vrouw kan verschillen. De zwarte achtergrond ontstaat eenvoudigweg doordat het donker is in de uurwerkbehuizing. Op de eerste menstruatiedag dient de klok handmatig weer op “1” gezet te worden, gebeurt dit niet, dan telt de kalender door tot “40” en springt dan vanzelf op “1”.

The Sessions Clock Company

De Sessions Clock Company is ontstaan in de tweede helft van de 19e eeuw in Bristol Connecticut, vanuit de firma E.N. Welch Manufacturing Co. Vanaf 1903 staat de firma officieel bekend onder de naam Sessions. In 1907 produceerde men meer dan een half

Afb. 7
Het uurwerk in een andere positie. Let op de twee cirkelsectoren (pijl).

miljoen klokken per jaar. De firma legde zich steeds meer toe op elektrische uurwerken. In 1930 was 13% van hun totale jaarproductie elektrisch. Tien jaar later was dat al meer dan 90% en na de tweede wereldoorlog brachten ze uitsluitend elektrische uurwerken, met een enorme variatie aan modellen, op de markt. In de jaren vijftig ging het bergafwaarts met Sessions, hetgeen uiteindelijk leidde tot definitieve sluiting van de fabriek in 1970 [1] [2].

Met dank aan de heer J.J.H. Vrolijk (arts) voor zijn medische achtergrondinformatie en voor zijn navraag, via internet, bij de leden van de Electric Section van NAWCC. Tevens dank aan de heer H.G. Helldörfer voor zijn hulp bij het zoeken naar literatuur en aan de heer ir. L.C.F. Plessen voor de beoordeling van het technische deel van dit artikel.

Literatuur

- [1] “150 Years of electric horology”, uitgave van NAWCC, 1992, tentoonstellingscatalogus.
- [2] NAWCC – Bulletin, december 1978.

Klokkenmusea in Wenen en Bratislava

door: A. Schrevel

Niet minder dan 1000 uurwerken om te bekijken en vele daarvan zijn bijzonder mooi of interessant. Klokken die je uit de boekjes kent, maar nog nooit in het echt gezien hebt. Sommige nog leuker dan in de boekjes. Zoals een 16de eeuwse, geheel ijzeren, Gotisch uurwerk, in de simpelste denkbare uitvoering: Slechts twee raderen – grondrad en ontsnappingsrad – en dwangslag. Schitterend! Of een uurwerk van een paar eeuwen later, als de uurwerkmakerskunst al vele stappen verder ontwikkeld is: Een reguleur die pas na vijf jaren weer opgewonden hoeft te worden. Daarvoor moet je naar het *“Uhrenmuseum der Stadt Wien”*, aan de Schulhof 2, in Wenen. Drie verdiepingen uurwerken in een vier eeuwen oud pand midden in het centrum. Op elke verdieping moet je aanbellen om binnengelaten te worden. De opzet is thematisch, dus klokken van bepaalde modellen hangen of staan naast elkaar. In de eerste zaal bevinden zich de oudste uurwerken.

Het ontsnappingsrad van bovengenoemde Gotische klok heeft maar liefst 39 tanden. Het regelorgaan is natuurlijk een foliot. Hierop zitten twee houten gebeeldhouwde mannetjes, maar die zijn er naar blijkt pas (sic!) in de 17de eeuw opgezet. Van dit soort hele vroege uurwerken heeft het Museum er niet minder dan zes. Uit dezelfde tijd, dus de 16de eeuw, komen ook een viertal *“Türmchenuhren”*. Het zijn rijk uitgevoerde, vergulde en prachtig gegraveerde tafclklokken naar het model van de torenuurwerken, waarop de burger de tijd kon aflezen. Alleen al deze *“Türmchenuhren”*

maken een bezoek aan het Museum de moeite waard.

Zoals te verwachten was komen vanuit de meeste klokken in het *“Uhrenmuseum der Stadt Wien”* uit Wenen zelf of elders uit het Habsburgse Rijk. Zo zijn er een aantal

Weense tafclklokken, gemaakt voor de gegoede burgerij uit de late 17de en vroege 18de eeuw. Men heeft er een paar Duitse, Engelse en Franse tafclklokken naast gezet. Zo is het verschil in stijlen goed te bestuderen. Het Museum heeft een hele serie *“Schwarzwalder”* klokken met slagwerk – één had zelfs een heel carillon – op glazen bellen. Een andere lokale klok, die beslist de moeite waard is, is een bijzonder fraaie zaagklok met *“Kuhschwanz”* slinger (de klok haalt z'n energie uit de zwaartekracht als het uurwerk over een heugel naar beneden zakt). De klok is in 1780 gemaakt, maar de eerste zaagklokken schijnen al een eeuw eerder gemaakt te zijn. Zoals te verwachten was voor een klokkenmuseum in dit deel van Europa zijn er zeer veel klokken met een *“Kuhschwanz”*, dus met de slinger voor de wijzerplaat (zie afb. 1). *“Kuhschwanz”* zijn ook te vinden op de *“Telleruhren”*. Dat zijn simpele klokken met een veelal houten wijzerplaat en, heel bijzonder, op klokjes ter grootte van een duimnagel! Deze laatste noemt men *“Zappleruhren”*. Een *“Zappler”* beweegt heel zenuwachtig. Ze werden gedurende de tweede helft van de 19de tot in de 20ste eeuw gemaakt. Vroege en goed gesigndeerde *“Zapplers”* zijn zeer prijzig. Een handelaar in Wenen had er één te koop: € 5000,-.

Een andere interessante klok, die tijdelijk tentoongesteld werd in het Museum is een staande klok van Franz Zajicek (1828-1900), waaraan hij bouwde van 1863 tot 1873. Zajicek werd geboren in Bohemen en heeft gewerkt in Wenen.

De klok, die gebouwd werd ten behoeve van de Wereldtentoonstelling in 1873 in Wenen, is voorzien van astronomisch uurwerk (zie afb. 2).

Klokkast, wijzerplaat (zie afb. 3) en slinger werden door architect Carl Scheffler uit Wenen ontworpen.

Voor zover ik heb kunnen nagaan was de beschrijving van de klokken, hoewel summier, wel steeds correct. Bij één klok twijfelde ik aanvankelijk. Het betreft een Franse klok die geheel is bekleed met schildpad en ingelegd met fijn koperwerk. Ik ken dit type als tafclklok, maar dit exemplaar is manshoog! Van deze klok zei men dat hij in 1880 gemaakt is. Het leek mij een beetje laat, maar thuisgekomen leerden mijn naslagwerken mij dat het

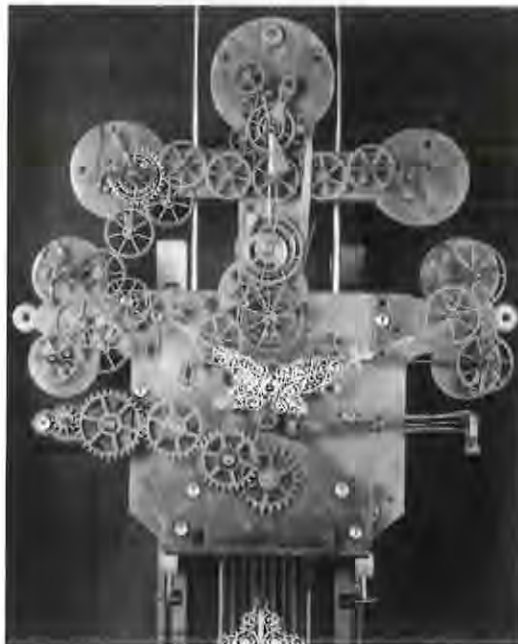
Afb. 1
Oostenrijkse
wandklok met
“Kuhschwanzpendel” en
glazen bel (ca. 1780).

jaartal wel juist is. Naast deze klok stond ook nog een twee meter hoge klok van porselein! Het Museum heeft tevens een aantal klokken uit verder weg gelegen landen. Zo is er bijvoorbeeld uit Nederland een staartklok uit de tweede helft van de 18de eeuw en een stoeltjesklok. Beide klokken hebben wel het wekkerwerk nog aan de voorste stijl zitten, maar de wekkerkettingen en gewichtjes ontbreken. Wel lagen er kleedjes op. Geen van deze twee klokken zijn bijzonder in hun soort. Heel mooi ook zijn de Japanse klokken. Een Japans reisklokje (Makura dokei) stond daar, compleet met het kistje waarin hij vervoerd werd. Een juweeltje.

Weet u wat chronoglobes zijn? Dat zijn klokken met daarop een ronddraaiende globe. De globe zelf is misschien nog wel het meest interessant, omdat de landsgrenzen zo anders liggen dan vandaag de dag. Ook hiervan zijn er verschillende. Een zeer veelzijdig museum dus. Een paar uur rijden verderop, in Slovenië, bevindt zich het klokkenmuseum van Bratislava/Prefburg "Muzeum Historickijch Hodin", aan de Straromestska 1. Het is even zoeken, want het Museum is maar klein en staat in het buitenste straatje van de oude binnenstad, richting burcht, waar zich ook een kleine roo klokken bevinden, maar deze burcht kon ik helaas niet bezoeken. Het klokkenmuseum van Bratislava is eenvoudig van opzet, maar desalniettemin de moeite waard. Het leuke is, dat er vooral uurwerken te zien zijn die huishoudens in Bratislava gebruikt moeten hebben. Wat betreft de herkomst van de uurwerken valt op dat er opvallend veel uit Dresden blijken te komen (Dresden ligt op 400 km afstand van Bratislava). Dat blijkt uit de signatuur op veel van de klokken. Enkele klokken komen uit Wenen, dat, op 60 km afstand, toch veel dichterbij gelegen is. Behalve klokken uit deze gevestigde uurwerkmakerscentra zijn er de klokken van onbekende lokale makers.

De hierboven gebruikte indeling naar plaats van herkomst kan ook gebruikt worden om de verschillende typen van klokken aan te duiden. De klokken uit Dresden zijn allemaal tafelklokken. Sommige zijn enorm van omvang. De meeste zijn kolompendules. De uurwerken zijn altijd van messing. Deze klokken dateren uit de 18de of 19de eeuw. De klokken van lokale origine zijn "Kuhschwanz Uhren" of vergelijkbare typen. Vele daarvan zijn van ijzer. Sommige zijn mooi, omdat de maker zich nogal wat moeite heeft getroost om zijn smeedwerk te versieren met randjes, krulletjes en boogjes. Interessant om te zien is, dat bij deze klokken de beide radertreinen heel nauw tussen de stijlen geplaatst zijn, het uurwerk zelf wordt bij

Afb. 2
Een deel van het uurwerk van de klok van Zajicek.

deze klokken in een zo klein mogelijk "doosje" geplaatst. Er zijn mij bij de klokken in dit museum geen technische hoogstandjes opgevallen. De klokken geven uren en minuten aan en hooguit datum en maanstand. Het pronkstuk van het Museum is, volgens de mevrouw die mij rondleidde, een klok die toebehoorde aan Maria Theresia. Vanuit uurwerktechnisch oogpunt beschouwd, springt deze klok er niet uit. Wel is het een voorname klok, fors en van rijk beeldhouwwerk voorzien. Tenslotte heeft het Museum een paar klokken met versieringen, die de fasen van het leven aangeven. Een echt aardige uitvoering van dit thema is een lokaal gemaakte klok met een uit hout gesneden rand rondom de wijzerplaat. In vier "plaatjes" wordt aangegeven hoe men door het leven gaat van pasgeborene tot oud mens. Ook het klokkenmuseum van Bratislava is zeker de moeite waard om te bezoeken, vanwege de klokken en de eenvoud van het geheel. 📧

Afb. 3
Een deel van de wijzerplaat van de klok van Zajicek

Arnold Peek: tot nu toe is alles gelukt

door: E.H. Glasius

*Afb. 1
Een deel van de gevel van het pand van Peek uurwerk-techniek met de wijzerplaat van een lopend torenuurwerk als blikvanger midden voor het raam van de etalage.*

Praten met Arnold Peek (60) is praten met een klokkentechnicus pur sang. Hij is als het ware in het vak geboren. Zijn vader was instrumentmaker en klokkenmaker, zijn oudste broer instrumentmaker. Het sprak vanzelf dat hij ook "in het vak" zou gaan. "In mijn jeugd was het nog een beetje zo, dat wat je ouders vonden dat een goed vak voor je was, dat was ook de richting die je ging. Maar ik vond dat niet erg, ik voelde me er in thuis." Het lag dus voor de hand dat de jonge Peek een uurwerk-makers-opleiding volgde, waarbij hij zowel in Schoonhoven als in Amsterdam in het vak werd ingewijd. Ook kreeg hij instructie van de Utrechtse meester stadsklokkenmaker Caluwé, wat misschien zijn bijzondere vaardigheid op het gebied van torenuurwerken verklaart. Op zijn 25e nam hij de zaak van zijn vader over, een zaak die nog uit de jaren dertig van de vorige eeuw stamde. "Mijn vader heeft het beslist niet gemakkelijk gehad want hij moest als kleine zelfstandige midden in de crisisjaren het hoofd boven water houden, na de Tweede Wereldoorlog ging dat gelukkig beter." Ook toen werd echter goed op de kosten gelet: de werkplaats was achter de woning gevestigd, een situatie die ook Peek junior nog vele jaren heeft gekend. Pas ruim vijf jaar geleden is hij meer aan de weg gaan timmeren door zich in een winkelpand te vestigen waardoor aan de

*Afb. 2
In de ruim opgezette werkplaats wachten diverse klokken op herstel.*

straatzijde duidelijk is, dat hier een gespecialiseerde uurwerkmaker werkt. De wijzerplaat van de torenklok en de andere klokken in de etalage aan de Merelstraat 84 in Hilversum geven dit goed aan. Zelf zegt Peek achteraf spijt te hebben dat hij niet eerder zo is gaan werken. "Er is nu geen drempelvrees meer en je hebt veel beter contact met je klanten." Gevraagd naar bijzondere voorkeuren zegt Peek aan alle klokken met even groot plezier te werken. Maar wel is het zo dat het verbu-sen van een uurwerk van een pendule als het ware routineus geschiedt ("het is net als de was doen") terwijl het versteken van een trommel van een speelwerk denkwerk en inspanning vereist. Het is ook beslist niet zo dat hij werk van klanten met huis-, tuin-, en keukenklokken niet aanneemt. Alleen moet hij er nog al eens op wijzen dat de kosten van de reparatie hoger zijn dan de waarde van de klok. "Ik doe daar beslist niet denigrerend over maar ik moet dat de mensen wel vertellen. Meestal willen ze toch de klok gemaakt hebben omdat het hen om emotionele waarde gaat, ze willen bij voorbeeld een erfstuk in goede staat houden. De kwaliteit van in massa geproduceerde klokken is heel wisselend, zo oordeelt Peek. De Duitse industrie heeft heel lang uitstekende kwaliteit geleverd maar vooral in de jaren vijftig is daar de klad in gekomen. "Die goedkope werkjes met gestanste platines, dat repareert niet zo prettig. Maar ja, als het je gevraagd wordt, doe je het. Ik zeg maar: een klok is een klok." Peek is reparateur en restaurateur, geen handelaar. Maar de handelaren besteden wel werk aan hem uit. Hij houdt zich o.a. veel met torenuurwerken bezig en is daarin een van de weinige specialisten in Nederland. "Ik heb daarbij goede contacten met een collega. Grote tandwielen fraizen, dat doe ik niet meer, daarvoor ken ik een goede specialist in Duitsland." Bij het plaatsen van een gerestaureerd torenuurwerk gaat ook wel eens iets mis. Met veel genoegen vertelt Peek dat hij eens in het torentje van een grote villa, met veel moeite vanwege de beperkte ruimte, een uurwerk had gerestaureerd. Toen eindelijk alles klaar was, meldde hij dat met enige trots aan de eigenaresse. Die liep naar buiten om het fraais te bewonderen maar moest toch constateren, dat ze niet kon zien hoe laat het was. Peek was vergeten de wijzers te monteren.....

Op het ogenblik is de Hilversumse uurwerkmaker bezig met de restauratie van een klok die weer gemonteerd gaat worden boven in de luifel van het Spoorwegmuseum –het voormalige station Maliebaan- in Utrecht. Het uurwerk daarvoor is oorspronkelijk afkomstig uit het Centraal Station in Amsterdam. “Een mooi stukje vakwerk van de bekende Amsterdamse klokkenmaker J.H. Addicks uit 1888, dat staat ook op een van de tandwielen. De latere elektrische opwinding is van J.H. Eijsbouts.” Het wijzerwerk, het huis met wijzerplaat en de wijzers heeft Peek zelf gemaakt.

Door zijn werk aan grote uurwerken, moet Peek nog al eens torens in. Is dat niet gevaarlijk? “Nee, want de uurwerken zelf zijn toch altijd binnen gesitueerd. En als ik al eens buiten moet zijn, neem ik natuurlijk de nodige veiligheidsmaatregelen.”

Gezien zijn kundigheden beperkt de klantenkring van Arnold Peek zich niet tot Hilversum. Zeker voor de grote werken komen ze uit het hele land. Om de contacten te onderhouden en als promotie voor zijn zaak, staat hij dan ook regelmatig op de Rikketik en ook op de Zilverdag in Schoonhoven. Hij beziet die dagen niet alleen zakelijk: “Het is ook vaak gezellig hoor!”.

In de zaak hangt een grote houten Schwarzwalder jachtklok met gestoken ornamenten waarvan het muzikale gedeelte ooit is gesloopt. “Er horen jachthoorns in die de melodie blazen zoals die in het echt aan het begin van de jacht wordt geblazen. Gelukkig ben ik muzikaal, ik bespeel zelf diverse instrumenten, dus kan ik de rol reconstrueren die de hoorns aansturen en ook de zinken hoorns zelf.” Dit is niet de enige ingewikkelde klok waaraan Peek zijn krachten wijdt. “Ik denk dat het moeilijkste werk dat ik ooit heb gehad, de reconstructie van een speelwerk van fluiten was dat in een staand horloge was gemonteerd. Daar was niet alleen alles aan kapot, zoals de lichters en de lekkende balg, er was ook op een rare manier aan geprutst zoals het plaats van kogellagers. Ik heb alles weer in goede staat gebracht, inclusief het stemmen van de fluiten. Bij dit soort restauraties moet je zoveel mogelijk analytisch tewerk gaan”. Een ander bijzonder werk was de restauratie van een zeer klein lantaarnklokje uit het eind van de 17e eeuw in opdracht van een handelaar uit het Gooi. “Het was volkomen verroest zodat ik enkele nieuwe raderen heb moeten maken en ook heb ik nieuwe gewichten gegoten. Toen het klaar was, vond de opdrachtgever het zo mooi geworden dat hij besloot het niet te verkopen maar zelf thuis op te hangen.”

Somber is Peek over de toekomst van het vak. Niet alleen zijn er weinig leerlingen meer op de vakopleiding, degenen die opgeleid zijn hebben naar zijn mening wel een goede the-

Afb. 3
Arnold Peek bezig met het vervaardigen van nieuwe wijzers voor de klok die binnenkort de luifel van het gerestaureerde Spoorwegmuseum in Utrecht zal sieren.

oretische kennis maar te weinig praktische vaardigheden. “De meesten kunnen niet echt met de draaibank overweg en dat is toch echt nodig als je wilt restaureren. Restaureren is nu eenmaal meer dan een uurwerk schoonmaken en verbussen.”

Toch maakt hij zich nog geen zorgen over het feit dat hij (nog) geen opvolger heeft. Het woord pensioen heeft voor hem geen positieve betekenis: “Ik ga lekker door zo lang ik dat goed kan en ik denk dat je heel lang actief kunt zijn. Ik moet me kunnen uitleven in mijn werk, iets tot stand brengen. Ik richt me wel op de dingen die mijn voorkeur hebben. Zo doe ik al een aantal jaren geen horloges meer, ik heb liever steviger werk. Maar laat ik niet overdrijven, aan een mysterieuze werk ik ook met veel genoegen.”

Peek deinst dan ook niet terug voor reparatie aan klokken die door sommigen nog al eens als moeilijk worden ervaren. Niet alleen mysterieus hebben voor hem geen geheimen, ook jaarpendules repareert hij graag. “Dat is helemaal geen probleem en die veren laat ik uit Amerika komen”. Zelfs de Atmos maakt hij weer gaande. “Ja, het is soms niet gemakkelijk. Je moet er dan lang op studeren en je leert in de praktijk voortdurend, maar tot nu toe is altijd alles gelukt.” 🟩

Afb. 4
Het uurwerk van de klok voor het Spoorwegmuseum.

Boeken

door: J. Zeeman

In een betrekkelijk korte periode, van maart 2003 tot december 2004, is de klokkenliteratuur verrijkt met drie belangrijke boeken. Hoewel er meerdere overlappingsen zijn, heeft elk boek kwaliteiten die de andere twee niet hebben. Het zijn:

1) "HOROLOGICAL MASTERWORKS", met als ondertitel: "English Seventeenth-Century Clocks from Private Collections" [1].

2) "HUYGENS' LEGACY", met als ondertitel: "The Golden Age of the Pendulum Clock" [2].

3) "CLOCKS", met als ondertitel: "Their origin and development 1320 - 1880" door H.M. Vehmeyer [3].

(Voor meer gegevens, zie literatuurlijst onderaan dit artikel).

De echt fanatieke klokkenliefhebber zou ze eigenlijk alle drie moeten aanschaffen. Hij moet er dan wel rekening mee houden, dat zijn boekenplank met 1,3 + 2,2 + 7 kg gewicht extra wordt belast, terwijl zijn portemonnee respectievelijk € 45, € 95 en € 325 lichter is geworden.

Het is interessant de drie boeken aan een vergelijkend onderzoek te onderwerpen. Allereerst kan worden vastgesteld dat de kwaliteit van de fotografie in alle gevallen boven alle lof is verheven, met een kleine aantekening, dat de foto's van de eerder gefotografeerde Engelse klokken van boek 2 gemiddeld iets beter zijn weergegeven dan de later gefotografeerde Hollandse en Franse klokken. Maar de verschillen zijn miniem.

Bij de eerste twee boeken gaat het om tentoonstellingscatalogi en dat houdt automatisch in, dat de tekst voornamelijk bestaat uit beschrijvingen van de geëxposeerde klokken.

Het uurwerk van de Mostyn Tompion waarbij de zware veren, die de gangduur van één jaar mogelijk maken, in een aparte, zwaar geconstrueerde behuizing zijn ondergebracht.

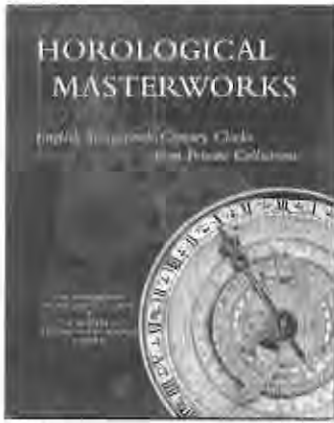
Die beschrijvingen vertonen overigens nogal wat verschillen, ook als het om dezelfde klokken gaat.

Bij boek 1 heeft men ervoor gekozen om, voorzover bekend, de restauraties, die de geëxposeerde klokken hebben ondergaan, nauwkeurig te vermelden. Dat is een geweldige kwaliteit van deze catalogus en het siert eigenaren en organisatoren dat ze voor deze aanpak hebben gekozen. Zo vinden we bij de "Sussex-Tompion" bijvoorbeeld de volgende tekst: "... There are many plugged holes in this movement but it is likely that these are mostly the result of alterations carried out in the nineteenth century ...". Ook in 1936 is er het een en ander aan deze klok gesleuteld en het is allemaal keurig vermeld. In boek 2 wordt dezelfde klok beschreven en we vinden daarin van de reparaties niets terug. Zulke essentiële informatie weglaten is naar mijn gevoel een stap terug, jammer en onjuist. Dit geldt voor meer klokken.

Ook is het spijtig, dat, van de beroemdste klok van de expositie, de "Mostyn Tompion", een heel ingewikkelde beschrijving is opgenomen over hoe de kracht van de geweldig grote veren wordt overgebracht op gaand- en slagwerk (zie foto's). Maar zonder afbeelding is hiervan moeilijk een voorstelling te maken. In TIJDSchrift nummer 04/4 van december 2004 is het ontmantelde uurwerk afgebeeld, dit had in de catalogus moeten worden gedaan.

Ook zijn er aannames in boek 2 die misschien iets te stellig zijn. Bij de klokken van de Fromanteel-familie, waarvan een deel in Amsterdam was gevestigd, is het eeuwig terugkerende strijdpunt: Zijn de kast, de wijzerplaat of het werk nu in Londen gemaakt of in Amsterdam. De kast van klok 63 (Fromanteel, Amsterdam) vertoont op zijn minst enige gelijkens met die van klok 80 (Massey, Londen), maar er wordt zonder meer vanuit gegaan dat kast 63 in Amsterdam en kast 80 in Londen is gemaakt. Maar dat is nu juist steeds de vraag! Bij klok 74 (Raillard, Paris) staat vermeld: "... Case made in the workshop of André Charles Boulle ...". Het is zonder twijfel een prachtige kast, maar Boulle signeerde zijn werk meestal en een signatuur ontbreekt bij deze kast, dus enige reserve zou op zijn plaats zijn geweest.

In boek 3 is een klok van dezelfde maker afgebeeld, eveneens met een zeer fraaie kast, die heel goed uit hetzelfde atelier afkomstig kan zijn, maar de naam van het atelier wordt niet genoemd of gesuggereerd.

Boek 1

Boek 2

Boek 3

Boek 2 oogt ook wat moderner dan boek 1, maar eigenlijk weet ik niet of dat zo'n voordeel is. De layout is wat onrustig door de vele kleurtjes en vlakjes, waarin allerlei informatie is te vinden. Zo is op blz. 109 te lezen, dat in 1668 de Vrede van Aken is gesloten, die een compromis behelst tussen Spanje en Nederland. Of deze wetenschap veel bijdraagt aan een klokkencatalogus is de vraag. Liever had ik de technische beschrijvingen even uitgebreid gezien als in boek 1. Een groot voordeel van boek 2 is, dat vrijwel de gehele ontwikkeling van de slingerklok op de voet wordt gevolgd. Met uitzondering van Italië, dat echter ook een vrij geringe rol speelde. De lezer kan aan de hand van prachtige voorbeelden de complete voortgang in Nederland, Frankrijk en Engeland volgen. We kunnen de organisatoren en bruikleengevers van de tentoonstelling niet dankbaar genoeg zijn, dat het initiatief van de AHS (tentoonstelling in Oxford, 2003) is gecompliceerd door de AHS Nederland (tentoonstelling in Apeldoorn, 2004). Terecht was er voor zowel tentoonstelling als catalogus grote belangstelling.

Bij boek 3 gaat het om een sterk verbeterde en uitgebreide herdruk van een boek dat eerder verscheen onder de titel: *Antieke uurwerken, een familiecollectie* (Houten, 1994). Voornaamste auteur is H.M. Vehmeyer, gepassioneerd verzamelaar sinds vele, vele jaren. Met zijn enthousiasme heeft hij ook familieleden, zowel ver als dichtbij, tot verzamelen aangezet en vrijwel alle klokken uit deze kring van mensen hebben een plaats gekregen in het boek, zelfs als ze niet meer in deze verzamelingen zijn opgenomen. Ontevreden met het resultaat van de eerste uitgave heeft hij zich met een bewonderenswaardige energie gewijd aan het tot stand brengen van een tweede, mooier uitgevoerde, completere en in technisch opzicht nog vollere uitgave.

De invalshoek bij dit boek (twee delen) is compleet anders dan bij de eerste twee beschreven boeken. Het bereik in de tijd is veel groter, al

suggereert de ondertitel in dat opzicht meer dan het boek bevat.

De inleiding begint wel in de vroegste periode van het mechanische uurwerk, maar uurwerken uit die tijd worden niet getoond, eenvoudigweg omdat ze niet meer bestaan. Deze inleiding bevat overigens heel veel dat men in eerder verschenen boeken ook kan lezen.

Op blz. 81 begint het deel, waarnaar de belangstelling van de meeste lezers echt zal uitgaan: De klokken. Deze zijn per land gegroepeerd en het is logisch dat het Duitse taalgebied het eerst aan de beurt komt.

Vervolgens komen Nederland (the Low Countries), Engeland en Frankrijk aan bod, terwijl Italië en het nawoord het laatste hoofdstuk vormen. Daarna volgen nog een overzicht van de klokkenmakers, een bibliografie en een register.

Door het specifieke gegeven van schrijven over de "eigen" verzameling heeft het boek ook een specifiek karakter gekregen, waarbij de wetenschappelijke juistheid voorop staat, maar waarbij bepaalde persoonlijke notities af en toe even de aandacht vragen.

Op blz. 372 lezen we: "Deze klok kreeg ik van mijn vrouw ten geschenke, ter gelegenheid van mijn 85e verjaardag". Een dergelijke notitie is absoluut niet storend, integendeel, de lezer krijgt het gevoel dat hij ook even deel uitmaakt van de grote familie.

Zoals gezegd, de fotografie van de klokken is boven alle lof verheven en er worden veelvuldig technische details in aparte foto's getoond. De beschrijvingen zijn helder en de leesbaarheid wordt bevorderd door een ruime, overzichtelijke layout.

Dezelfde leesbaarheid wordt belemmerd door de kolossale omvang en het gewicht van de twee delen. Hoe moet men deze boeken lezen? Op zijn minst is een tafellesenaar noodzakelijk, maar eigenlijk zou een pupitre, waarbij men staand leest, het meest ideaal zijn. Ook is de hoogte van de boeken zodanig, dat het enige aanpassing van de meeste boekenplanken zal vergen om ze staand te bewaren. In dit

opzicht is de uitgave het doel van een schitterend, duidelijk en compleet overzichtswerk misschien wel een beetje voorbijgeschoten. Het bezwaar dat aan boek 2 kleeft, het vrijwel nooit vermelden van enige restauratie, geldt ook voor boek 3. Iedereen weet, dat, wanneer een klok wordt ontdekt, op een veiling, in een onbekende particuliere collectie of waar dan ook, men vrijwel zonder uitzondering stuit op reparaties, vervangingen, enzovoorts. Klokken waren gebruiksvoorwerpen, werden verplaatst, vererfd, soms verwaarloosd en zijn dus vrijwel nooit geheel ongeschonden de eeuwen doorgekomen. Ik zou er voor pleiten, dat in dergelijke standaardwerken de historie van de objecten ook wordt belicht.

Slechts sporadisch wordt een restauratie of completering vermeld. Een uitzondering is de wandklok van Thuret op blz. 810. Deze klok zou mijns inziens ook op de tentoonstelling in Apeldoorn hebben moeten hangen.

Op blz. 72 is een kloof met een belangwekkend wapen, dat van het Engelse koningshuis ná 1713, afgebeeld. Deze kloof was ooit gemonteerd op de tafelklok van Severijn Oosterwijk op blz. 278. Hoe kwam die daarop? Toeval? Een geschenk? Het interesseert denk ik veel klokkenliefhebbers om van zo iets meer te weten te komen.

De auteur zal deze manier van beschrijven mis-

schien beschouwd hebben als vallend buiten het bestek van dit werk, maar naar mijn idee zou het meer en meer ingang moeten vinden en sterk bijdragen aan de wetenschappelijke waarde van een dergelijk werk.

Resumerend kan men zeggen dat de klokkenliteratuur met drie kapitale boeken is aangevuld. De liefhebbers hebben drie schitterende bronnen om hun kennis aan te vullen en daar kunnen we alleen maar zeer verheugd over zijn. 🟩

Literatuur:

[1] DARKEN, dr. J: "Horological Masterworks, English Seventeenth - Century Clocks from Private Collections", Wadhurst, 2003, ISBN 0901 180 416. Een tentoonstellingscatalogus, uitgegeven ter ere van het 50-jarig bestaan van de Antiquarian Horological Society.

[2] ENDE, H. VAN DEN, KERSEN, dr. F. VAN en anderen: "Huygens' Legacy, The Golden Age of the Pendulum Clock", Fromanteel Ltd, Castle Town, Isle of Man, 2004. ISBN 0954 833 902. Tentoonstellings catalogus.

[3] VEHMEYER, H.M.: "Clocks, their origin and development, 1320 - 1880", Snoeck Publishers, Gent, 2004, ISBN 905 349 4316 (2 delen in een doos).

Antiek import Budde

ANTIEKE KLOKKEN

*BOULLE inleg-techniek, VERGULDEN, VERZILVEREN,
LAQUE-doré en PATINEREN*

INKOOP - VERKOOP - RESTAURATIE

Biesterweg 74 - Eindhoven, Telefoon 040-2115764

“DIE ZEIT UND IHRE SCHLÜSSEL”

Een expositie van zakhorlogesleutels

door: ir. L.C.F. Plessen

Zoals reeds in het vorige nummer van TIJDSchrift vermeld werd, vindt er van 5 december 2004 tot 29 mei 2005 in Winterthur (Zwitserland) een tentoonstelling plaats van sleuteltjes voor zakhorloges. Deze tentoonstelling, getiteld: “Die Zeit und ihre Schlüssel” (De tijd en zijn sleutels), is te zien in het “Gewerbemuseum”, waar ook de beroemde Uhrensammlung Kellenberger is ondergebracht.

De expositie omvat ca. 450 prachtige sleuteltjes, afkomstig uit een privé-verzameling en eerder tentoongesteld in het “Musée d’Horlogerie” in Le Locle. Haast allemaal zijn het ware juwelen, uit goud en zilver gesmeed, met edelstenen bezet of van emailleerie voorzien.

De tentoonstelling geeft een beeld van de geheimen van een miniatuurwereld, die zich alleen door nauwkeurige bestudering laat ontwaarselen. Want zo talrijk en kunstzinnig van uitvoering als de zakhorloges zelf zijn, zijn ook hun opwindsleutels. Ze dienden voor het opwinden van de horloges en voor het verzetten van de wijzers. Vaak waren ze aan een ketting bevestigd en werden overal mee naartoe genomen om de relatief onnauwkeurige zakhorloges van destijds opnieuw in te kunnen stellen, telkens als dat nodig was.

De sleutel was in zekere zin onderdeel van

Afb. 1
Gouden sleutel
met halfedelsteen
(kornalijn)

het horloge. Dit verklaart ook zijn zorgvuldig bewerkt en vaak rijk versierd uiterlijk. De sleutel geeft niet alleen een beeld van de op dat moment moderne ornamentiek en productiemethodes, maar geeft ook door zijn kunstzinnige bewerking en versieringen de kostbaarheid van het zakhorloge en de welstand van de bezitter aan.

Na 1850 raakten, met de komst van de kroonopwinding, die het instellen en opwinden van

Afb. 2 (links)
Gouden sleutel met
micromosaïek en
opaalglas.

Afb. 3 (rechts)
Gouden sleutel
met kalender en
maanfasen (email).
Gesigneerd Et.
Tavernier.

Afb. 4
Gouden sleutel
met mini- speel-
doos en voorzien
van emailerie.

buitenaf mogelijk maakte, zakhorloges met opwindsleutel steeds meer in onbruik.

Of ze nu gemaakt zijn van edelmetaal of van ijzer, horlogesleutels zijn door hun talrijke vormen en uitvoeringen een interessant verzamelobject. Zoals hierboven reeds beschreven, zijn de meeste in Winterthur geëxposeerde sleutels afkomstig uit een privé-verzameling. Ze zijn een representatieve doorsnede van de vele vormen die van dit stukje gereedschap, want dat is het eigenlijk, bestaan: Van eenvoudige doelmatige sleutels, via sleutels met zettingen van onix, agaat of kornalijn (afb. 1) of voorzien van micromozaiëk (afb. 2) tot technische hoogstandjes, zoals sleutels met een kalender en maanfaseaanduiding (afb. 3) of

Afb. 5
Zilveren kle-
derdrachtsleutel
uit Appenzell
(Zwitserland)

zelfs sleutels voorzien van een mini-speeldoo-
je, ingebouwd in een gouden behuizing met
emailerie (afb. 4).

Over de makers van de sleutels is helaas weinig bekend. Slechts enkele sleutels zijn met zekerheid te identificeren. Een gedegen, cultuur-historisch verantwoord naslagwerk ontbreekt nog steeds. Slechts enkele publicaties zijn bekend, zoals "Taschenuhrenschlüssel" van Kaltenböck/Schwank (1982), de catalogus van de verzameling van "Uhrenmanufaktur Vacheron & Constantin" en de catalogus van de huidige tentoonstelling in Winterthur.

Sommige sleutels zijn voorzien van symbolen of emblemen, zoals bijvoorbeeld van de liefde of de trouw. Weer andere verwijzen naar muziek, de jacht of de dierenwereld (afb. 5), oorlog, vrijmetselarij (afb. 6), naar de gilden of ambachten, of zijn geïnspireerd door figuren uit de fabels van Lafontaine (afb. 7).

Uiteraard zijn er ook steeds weer sleuteltjes met symbolen, die betrekking hebben op destijds actuele thema's, bijvoorbeeld symbolen uit de tijd van de Franse Revolutie en de bestorming van de Bastille, zoals de Frygische muts en zelfs sleuteltjes met de guillotine komen voor.

Geliefd waren ook sleuteltjes met portretten van politici, wetenschappers of filosofen.

Dat horlogesleutels ook aan mode onderhevig waren, tonen de sleutels uit de Directoire-periode (1795 - 1799). Destijds droegen de Parijse "dandys" reusachtige sleutels aan enorme brede kettingen.

Tijdens de Biedermeier-periode daarentegen, kwamen sleutels met "Memento-Mori"-motieven veel voor, bijvoorbeeld met erin gevatte haarlokjes of portretten van gestorven dieren.

Aan de hand van de tentoongestelde objecten is duidelijk de technische ontwikkeling van zakhorlogesleutels te zien. Vroege sleutels waren nog kruksleuteltjes, vaak voorzien van een haakje om het zakhorloge 's nachts aan het bedgordijn te bevestigen. Later, tegen het eind van de 18e eeuw, deden sleutels met kalender en maanfase-aanduiding hun intrede. Bij het dagelijks opwinden van het horloge drukt een kleine stift de wijzers één stap vooruit (afb. 3). Dit mechanisme is een uitvinding van de beroemde Parijse uurwerkmaker Étienne Tavernier (1756 - 1839).

Een belangrijke verbetering werd rond 1789 bedacht door Abraham Louis Breguet. Hij bracht een voorziening aan waardoor het mogelijk was het horloge vlot op te winden, zonder dat de ketting zich om de sleutel wikkelde.

Rond 1860 kwam, als laatste ontwikkeling, de knoopsgatsleutel in de mode. Deze werd door het knoopsgat van het vest gestoken en fixeerde zo gelijktijdig de ketting.

Tegenwoordig worden zakhorloges met opwindsleutels alleen nog als accessoire voor bepaalde klederdrachten gemaakt, bijvoorbeeld voor de klederdrachten uit Appenzell (afb. 5) of Fribourg in Zwitserland. Zij zijn deel van een bewaard gebleven of weer opgepakte lokale zilversmeedkunst. 🏠

N.B.

Van de tentoonstelling is een prachtige catalogus verschenen, waarin alle ca. 450 geëxposeerde horlogesleutels in kleur en met korte beschrijving staan afgebeeld (formaat A4 - 48 pagina's).

Prijs (af Zwitserland) : CHF 30,- (ca. € 20,-)

De catalogus kan eventueel besteld worden via het Redactiesecretariaat van TIJDSchrift.

E-mailadres: plessenhaagen@cs.com

Tel: 078 - 68 14110 (niet na 17.00 uur)

Adres Museum:

Gewerbemuseum Winterthur

Uhrensammlung Kellenberger

Kirchplatz 14

8400 Winterthur

Zwitserland

Openingstijden: Dinsdag t/m zondag van

10.00 - 17.00 uur.

Afb. 6 (links)
Vergulde messing
leutel met vrijmetse-
larij symbolen.

Afb. 7 (rechts)
Gegoten gouden
leutel met een
steen van amathist.
Voorstelling: "De vos
en de raaf", uit een
fabel van Lafontaine.

Afb. 8
Gegoten messing
leutel met drie
"opwindbenen".

SPECIAALZAAK VOOR DE VERKOOP VAN ANTIEKE UURWERKEN

C.G. MOUTHAAAN

MARKTSTRAAT 32
1411 EA NAARDEN-VESTING
TELEFOON 035-6904.08.43
TELEFAX 035-695.24.82

**EIGEN RESTAURATIE ATELIER
GROTE DESKUNDIGHEID**

Uurwerken uit het Zwarte Woud (1740-1900)

door: P. van Leeuwen

Van 17 april t/m 30 oktober wijdt het Museum van het Nederlandse Uurwerk in Zaandam een wisseltentoonstelling aan klokken uit het Zwarte Woud in Zuid-Duitsland. De tentoonstelling is getiteld: *“Van Koekoeksklok tot Regulateur: Uurwerken uit het Zwarte Woud (1740-1900)”*

De bezoeker wordt tegemoet getreden door een traditioneel klokkenmannetje. De rondreizende klokkenkoopman uit het Zwarte Woud was eertijds een vertrouwd beeld. Hij droeg op zijn rug een houten baar (zgn. *“Krätze”*) met zijn handelswaar. Eén van de eerste klokkenhandelaars, die reeds in 1720 Holland bereikte, was Jakob Winterhalder. In Gutenbach richtte hij een gezelschap van klokken- en vogelhandelaars op. In 1760 bestond er een speciaal klokkendragersgezelschap voor handel met Holland. Maar ook tot buiten Europa, zoals op Turkije, Egypte of Noord-Amerika werd handel gedreven. Vanaf het eind van de 19e eeuw werden er beschilderde, blikken figuren gemaakt in historiserende dracht met een werkend uurwerk voor de borst. Deze klokkenmannetjes (zgn. *“Uhrenmännle”* of *“Uhrenträger”*) deden dienst als herkenningsteken in de etalage van klokkenmakers. Om die reden worden ze ook wel als *“Schaufensterfiguren”* aangemerkt.

Waag

In 1740 waren in het Zwarte Woud reeds 31 zelfstandige uurwerkmakers actief. Oorspronkelijk waren dit boeren, die in de wintermaanden klokkenmakerij als thuiswerk bedreven. De eerste uurwerken werden vervaardigd uit hout en hadden een waag als regelorgaan (zgn. *“Waaguhren”*). De waag werd al vanaf de 14de eeuw toegepast in torenwachtuurwerken (zgn. *“Türmeruhren”*). Vanaf ca. 1700 bracht men op de wijzerplaat onder de uurwijzer een kwartierwijzer aan. Het uurwerk werd in een kast gevat (zgn. *“Kastenuhr”*) en bovendien uitgerust met een glazen bel, vervaardigd door de lokale glasindustrie.

Kuhschwanzpendel

Christian Wehrle uit Simonswald verving in 1740 de waag door een slinger. Deze werd aangebracht vóór de wijzerplaat

(zgn. *“Vorderpendel”*, *“Kuhschwanzpendel”* of *“Kurzschwanzpendel”*). Vanaf ca. 1760 werd de slinger opgehangen tussen het werk en de wandplank, zoals bij de Friese stoelklok. Sinds 1830 wordt de slinger uiteindelijk binnen het uurwerk opgenomen. Werden de klokken in het Zwarte Woud aanvankelijk volkomen uit hout vervaardigd (zgn. *“Holzräderuhr”*), gaandeweg maakte men het gangrad van messing. Bij zgn. *“Holzgespindelte”* uurwerken bestaan alle raderen uit messing, maar de assen uit hout. Na ca. 1850 werden de assen uit staal gemaakt.

Surrer

Eind 18e eeuw ontwikkelde men een slagwerk, waarbij uur- en kwartierslag door één raderwerk werden voortgebracht. Het pennenrad is daarbij aan beide zijden voorzien van pennen, resp. 12 en 4. Vanuit het wijzerwerk verschuift een hefboom om het juiste aantal slagen te doen klinken. Men noemt een klok met dit speciale slagwerk wel *“Surrer”*, naar het snorrende geluid tijdens het slaan.

Lackschilduhr

Tussen 1780 en 1880 was de getoogde vorm van de wijzerplaat het meest gangbaar bij de klokken uit het Zwarte Woud. Werden ze aanvankelijk beschilderd of met papier beplakt, in de 19e eeuw genoot vooral de gelakte wijzerplaat (zgn. *“Lackschild”*) een grote populariteit. Ze hadden veelal bloemendecors (zgn. *“Rosenuhren”*), al dan niet voorzien van twee geschilderde zuilen ter weerszijden van de cijferring. Sommige klokken werden tevens voorzien van de namen van bruidegom en bruid. Klokken met een vruchtendecor (zgn. *“appelklokjes”*) werden ondermeer veelvuldig naar Holland geëxporteerd. Het beschilderen van wijzerplaten was vaak vrouwenwerk. Vanaf 1845 werden ook plakplaatjes (zgn. *“Abziehbilder”*) toegepast met voorstellingen van landschappen of stadsgezichten. Naast houten, metalen en glazen wijzerplaten werden er ook klokjes gemaakt met een porseleinen wijzerplaat (zgn. *“Porzellanschild”*). Vanaf 1856 ontstonden vooral kleine klokjes met een porseleinen wijzerplaat, waarvan de diameter tussen de 7 en 9 cm. bedraagt (zgn. *“Jockele”*). *Jockele-*

Koekoeksklok "van het
"Bahnhäusle"-type met weerhuisje,
2^e helft 19de eeuw.

klokjes werden veel naar Holland en Engeland geëxporteerd. De belangrijkste leverancier van porseleinen wijzerplaten was de steengoedfabriek J.F. Lenz in Zell a. Hamersbach. De zgn. "Sorguhren" met hun emailen wijzerplaten van 3 tot 4 cm. doorsnede, behoren tot de kleinste klokken uit het Zwarte Woud. De eerste werden vervaardigd door Franz-Joseph Sorg (1807-1872) uit Neustadt. Het emaileren van wijzerplaten was een techniek die men uit Parijs en Wenen overnam.

Trompeteruhr

Speelklokken vormden in het Zwarte Woud een speciale categorie, bestemd voor de ruimere beurs. Zij werden uitgerust met bellen-spielwerk (zgn. "Glockenspiel"), orgelspielwerk (zgn. "Flötenuhr") of snarenspeelwerk (zgn. "Harfenuhr"). Speelklokken met glazen bellen werden het eerst vervaardigd rond 1770 door Peter Wehrle in Simonswald. Zijn zoon, Christiaan Wehrle, paste metalen bellen toe en vervolmaakte de speelklok. Hij vervaardigde ook de eerste orgelklok met pijpwerk. Bijzonder fraai versierd zijn de speelklokken met barokke gesneden en vergulde wijzerplaten door Matthias Faller (1707-1791) uit Neukirch. Een romantische prent toont de werkplaats van een speelklokkenmaker uit het Zwarte Woud rond 1825. De expositie toont ondermeer een fraaie "Flötenuhr" met mechaniek van een blaaskapel (zgn. "Trompeteruhr") uit ca. 1820. Het ruim 60 cm hoge uurwerk bevat een muziekprogramma van 2 x 8 melodieën. De melodie-aanduiding is gesigneerd door Antony Dufner.

Koekoeksklok

De vroegste koekoeksklok zou rond 1730 zijn vervaardigd door Franz Anton Ketterer uit Schönwald. De roep van de koekoek werd voortgebracht door twee orgelpijpjes van verschillende lengte (14 en 17,5 cm.) met een

blaasbalgje. Pas later werd een mechaniekje toegevoegd voor het bewegen van de vogel en het openen van een deurtje in de wijzerplaat. Tot de vroegste voorbeelden behoren exemplaren uit ca. 1760. Rond 1850 ontstond het karakteristieke ontwerp van de koekoeksklok in de vorm van een spoorwachtershuisje (zgn. "Bahnhäusle") naar ontwerp van Friedrich Eisenlohr (1805-1854) uit Karlsruhe. Dit wordt gekenmerkt door een gevelaanzicht met zadeldakje, omgeven door gezaagd of gestoken lofwerk. De gewichten hebben doorgaans de vorm van sparenappels. De "Bahnhäusleuhr" volgde de "Lackschilduhr" op. In de expositie zijn diverse voorbeelden voorhanden, zoals een eenvoudige "Lackschilduhr" met koekoek in de toog tot exemplaren met een weerhuisje of een jachttrofee. Een neo-gotisch vormgegeven koekoeksklok herinnert aan het streven naar een Duitse eenheidstaat. Men zag in de architectuur van de middeleeuwse kathedralen de ziel van het Duitse volk.

Rahmenuhr

Vanaf ca. 1750 werden de eerste lijstklokken (zgn. "Rahmenuhren") vervaardigd met achterglasschildering (zgn. "Hinterglasmalerei"). Schilderijklokken in olieverf op zink kwamen voor vanaf ca. 1830 en bereikten een hoogtepunt rond 1880. Rond 1840 raakten lijstklokken in de mode van geperst latoenkoper, dat gebeitst en soms gepolychromeerd werd. Voor het stedelijke interieur vervaardigde men vanaf ca. 1860 uurwerken in een architectonische kast met porseleinen zuiltjes ter weerszijden van de emailen wijzerplaat. (zgn. "Biedermeieruhren"). Populair waren ook de schilderijklokken met voorstellingen van mensen of dieren, waarvan de ogen, door middel van een mechaniek, verbonden aan de slinger, heen en weer bewogen (zgn. "Augenwender"). Op de expositie zijn ondermeer ook twee voorbeelden te zien van vrouwsportretten in oriëntaalse dracht, bestemd voor de buitenlandse markt.

Figurenuhr

Klokken met figuren (zgn. "Figurenuhren"), aangedreven door een mechaniek, werden speciaal voor de rijke burgerij vervaardigd. Model stonden oorspronkelijk de kunstuurwerken aan kerktorens, zoals in Neurenberg. Tot de oudste figuurklokken behoort het type van de klokkenluidende Kapucijner monnik (zgn. "Kapuziner"). Ook andere beweegbare figuren waren populair, zoals de uurklopper (zgn. "Glockenslägeruhr"), de trompetter (zgn. "Trompeteruhr"), de schildwacht, de slager (met slachtvee), de beul, die een delinquent onthoofd (zgn. "Enthauptungsuhr"), de Turk (met tulband en bewegende ogen en onderkaak), de aardappeleter (zgn. "Knödelfresser") en vechtende geitenbokken. Tot de bekendste vroege vervaardigers van figuurklokken behoren Friedrich Dilger en Michael Dorer. De figuurklokken met onthoofdingsscene ontstonden na 1800, de "Knödelfresser" vanaf ca. 1880.

Regulateur

De vanaf ca. 1860 fabrieksmatig vervaardigde wandklok, gebaseerd op de Weense regulateur, werd een doorslaand internationaal succes. Ook in Nederland was men niet opgewassen tegen de productie van deze betaalbare "paardjes-

klokken" met metalen achtdaags werk.

De slinger is hierbij in de langere kast opgenomen en door een ruitje zichtbaar. Het uurwerk wordt door een veer aangedreven en is dikwijls voorzien van een slagwerk op gong. Succesvol was met name de ca. 40 cm. lange miniatuur-regulateur die door Michael Bob in Triberg vervaardigd werd. Hiernaast kende het Zwarte Woud ook een grote productie van industrieel gefabriceerde torenuurwerken, waarvan er ook diverse een bestemming vonden in Nederland. 🟡

De expositie in het Museum van het Nederlandse Uurwerk is samengesteld uit ruim veertig klokken uit privé-bezit, aangevuld met bruiklenen uit het Nationaal Museum van Speelklok tot Pierement te Utrecht, het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum te Schoonhoven en het Deutsches Uhrenmuseum te Furtwangen. De opzet van de tentoonstelling biedt inzage in de technische ontwikkeling naast de grote diversiteit aan verschijningsvormen en vindt, zoals vermeld, plaats van 17 april t/m 30 oktober 2005.

Museum van het Nederlandse Uurwerk
Zaanse Schans, Zaandam
Openingstijden: Van 1 april tot 31 oktober:
dinsdag t/m zondag van 10.00 - 17.00 uur.

Regulateur, in eigen atelier vervaardigd.

Uurwerkmakerij A.P. Walhout

Gespecialiseerd in het vervaardigen van:

- Tandraden en rondsels in iedere kwaliteit en tandvorm.

- Ankerraden, pal- en sterraden.

- Snekken, kloven en bruggen enz.

- Precisie- en astronomische uurwerken.

Ook restaureren wij uw antieke klok of barometer geheel naar uw wens.

s-Gravenstraat 47 4431AA 's-Gravenpolder
Tel. 0113-311339 apwalhout@ncrvnet.nl

25 jaar Klokkengroep 's-Hertogenbosch

door: A. Veen

In november 2004 bestond de "Klokkengroep 's-Hertogenbosch" 25 jaar. Ter gelegenheid hiervan werd een fraai verzorgd boekje uitgegeven. Het boekje, dat begin december 2004 aan de relaties van de Klokkengroep werd toegestuurd, geeft een inzicht in het ontstaan en het wel en wee van de Klokkengroep gedurende de achterliggende 25 jaar.

Zo beschrijft het, dat, als gevolg van de economische malaise in de tweede helft van de zeventiger jaren, veel mensen in de "WW" terechtwamen. In de Gemeente 's-Hertogenbosch werd gezocht naar mogelijkheden om deze mensen een gezellige en leerzame invulling van hun – gedwongen – vrije tijd te geven.

Eén van de initiatieven in die dagen was de oprichting van een Klokkengroep.

Met behulp van de lokale industrie, die een paar tweedehands machines ter beschikking stelde, en het Koningin Juliana Fonds, dat een financieel steuntje in de rug gaf, kon medio november 1979 een start worden gemaakt.

Eén van de deelnemers van het eerste uur was de heer H. Schriemer. Hij was het, die de leden van de Klokkengroep de eerste beginselen van de "klokkenbouw" bijbracht.

Ondanks de beperkte middelen werden, met zeer veel enthousiasme, de eerste uurwerken vervaardigd, veelal gebaseerd op het Friese uurwerk.

Hierbij ging men uit van het principe, dat eenieder zijn eigen klok in zijn geheel bouwde, dus zowel het uurwerk als de klokkast. Zó ontstond er een zekere competitie, wat tot fraaie

technische en esthetische hoogstandjes leidde. Dit bleef niet onopgemerkt bij het Noord-Brabants Museum te 's-Hertogenbosch, dat de Klokkengroep uitnodigde om een thema-tentoonstelling te verzorgen ter gelegenheid van het eerste lustrum van de Groep.

Drie staande horloges en 30 verschillende uurwerken stonden en hingen er te pronken, zoals Friese staart- en stoelklokken, schipper-tjes, een Zaans klokje en vele fantasieklokken (afb. 1). De grote publieke belangstelling was een perfecte stimulans om verder te gaan en bijzondere constructies aan de uurwerken toe te voegen.

Zo werden er carillons met zelf geprogrammeerde melodieën ingebouwd, mechaniekjes in de wijzerplaat verwerkt en ruitertjes op een carrousel, die op het hele uur in de rondte draait (afb. 2). Voor dit laatste werd men geïnspireerd door het torenuurwerk van het Bossche stadhuis. Het probleem van een te grote massa van de carrousel werd op inventieve wijze opgelost door gebruik te maken van lichte kunststoffen.

Ook werden andere functies aan uurwerken toegevoegd zoals zon- en maanstanden en dag-, week- en jaaraanduiding. Zelfs de

Afb. 1 (links)
Bandklok.

Afb. 2 (rechts)
Staande klok met rond-
draaiende ruitertjes en
carillon.

Sinds 1986

Henk Jonker
MEUBELRESTAURATIE

Restauratie van antieke meubelen en uurwerkkasten

17^e - 18^e - 19^e eeuw

Telefoon: 072 - 5066153 Mobiel: 06 - 27533327

Ingeschreven in het RESTAURATOREN REGISTER

Lamoraalweg 59, 1934 CC Egmond a/d Hoef

Venema
Antiques

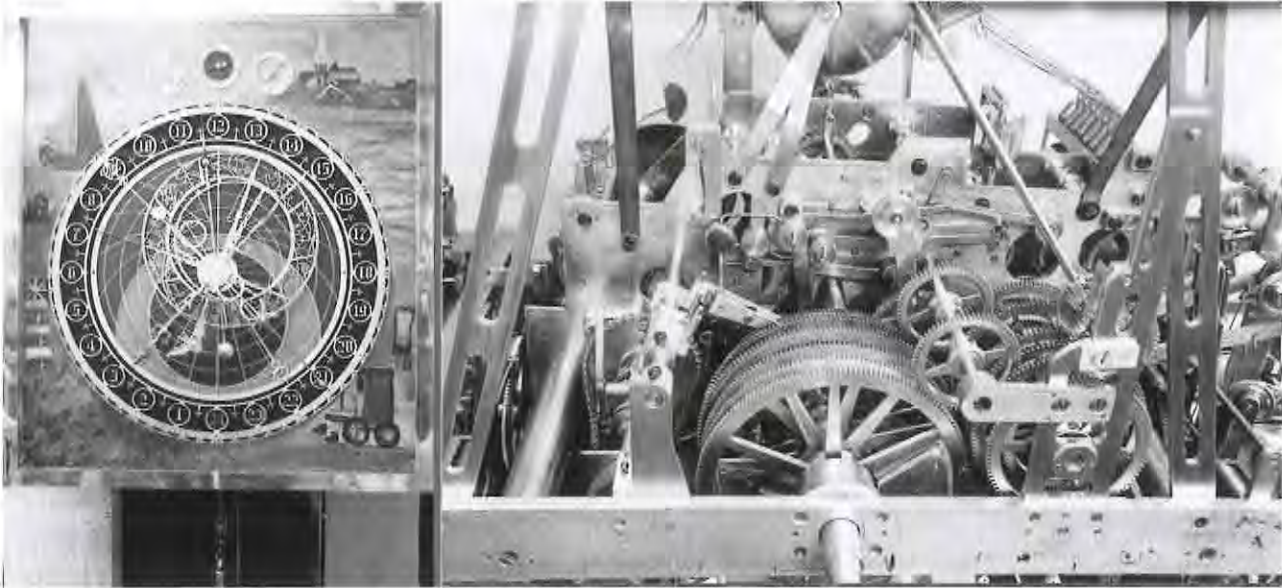
IN- EN VERKOOP VAN O.A.:

KLOKKEN
SCHILDERIJEN
MEUBELN

Rijksweg 20
6996 AC Drempt / Holland

Telefoon 0313 - 473465
Telefax 0313 - 471633

Openingstijden:
maandag / vrijdag
9.00 - 18.00 uur
zaterdag
9.00 - 16.00 uur

Afb. 3a
Wijzerplaat van het astronomisch uurwerk met tijd-, dag-, maand- en jaaraanduiding, stand van zon en maan, sterrentijd, dierenriem en dag-, schemer- en nachtcirkel.

Afb. 3b
Het binnenwerk van het astronomisch uurwerk van afb. 3a. Bovenaan is het carillon nog net zichtbaar.

eeuwigduurende jaartelling werd mechanisch opgelost. De afb. 3a, b en c tonen een dergelijk astronomisch uurwerk met eeuwigduurende mechanische kalender, astronomische functies (waarvan sommige met compensatie), slagwerk en carillon. Ook skeletklokken kregen de nodige aandacht omdat men zich hierbij kon uitleven in de vormgeving en afwerking (afb. 4). Toen het Noord-Brabants Museum zag wat er sinds de tentoonstelling van 1984 was gemaakt, was de beslissing gauw genomen om wederom een tentoonstelling in 1989 door de Klokkengroep te laten verzorgen.

Inmiddels is de Klokkengroep 's-Hertogenbosch een bloeiende vereniging met 40 enthousiaste hobbyisten, die de beschikking hebben

over een eigen werkplaats met vele precisie draai- en freesbankjes, alsmede een afzonderlijke houtbewerkingsafdeling. Het principe is nog steeds hetzelfde gebleven: Eenieder ontwerpt en bouwt voor zichzelf en men houdt zich verre van commerciële activiteiten!

Teneinde nieuwe leden de "ins" en "outs" van het uurwerkmaken bij te brengen organiseert de Klokkengroep regelmatig een cursus "Klokkengbouw", die door de eigen leden wordt verzorgd.

De Klokkengroep 's-Hertogenbosch heeft dus alle ingrediënten in huis om een succesvolle en "tijdloze" toekomst tegemoet te mogen zien. 🍷

Afb. 3c (links)
Nogmaals het binnenwerk van het uurwerk van afb. 3a met de drie compensatiecurves.

Afb. 4 (rechts)
Skeletklok met snek en slagwerk.

Herman Horselenberg

restaurateur antieke uurwerken

FROMANTEEL & CLARKE

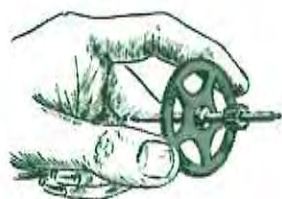
Reparatie - Restauratie

van oude en antieke
uurwerken

STEPHEN RIMBAULT

Uw kostbare bezit wordt met respect en vakmanschap behandeld.
Ijsseldijk 89, 8194 LC Veessen, Telefoon 0578 - 631783

Arnold Peek
Merelstraat 84 A/B
1231 NV Hilversum

Telefoon : 035-683 70 27
Mobiel : 06-167 763 32
Fax : 035-588 21 11

vakkundige reparatie / restauratie van oude en antieke **KLOKKEN**

* Kerktorenuurwerken ***** elektrische Buitenklokken *

* vervaardigen van alle onderdelen naar tekening of model *

openingstijden winkel/werkplaats:
dinsdag t/m zaterdag 09.00 – 16.00 uur

K. v. K. nr: 32.079.622

Veiling collectie Toebosch

door: E.H. Glasius

Onlangs besloot de Amsterdamse kunsthandelaar en collectioneur Marcel Toebosch (zie ook de rubriek "Handel en wandel" in TIJDSchrift 04/4 van december 2004) een andere wending aan zijn zakelijk en persoonlijk leven te geven. In verband hiermee zal de gehele collectie, zoals die in zijn zaak in de Spiegelstraat te Amsterdam aanwezig was, worden geveild. De veiling vindt plaats bij Sotheby's te Amsterdam op maandag 11 april. De kijkdagen zijn 8, 9 en 10 april van 10.00 – 17.00 uur. Gezien de kwaliteit die Toebosch altijd nastreefde, zal op de veiling een groot aantal zeer goede stukken worden aangeboden, waaronder een aantal bijzonder mooie klokken. Zo is er een zeldzame verguldhouten Louis XVI cartelklok, gesigneerd: "A. Simonet" (richtprijs € 45.000 – 55.000,-). Andere bijzondere voorwerpen zijn een Empire mahonie staande reguleur gesigneerd: "Lacheré à Paris" (€ 30.000 – 40.000), een uitzonderlijke Franse schilderijklok met kwartierslag en speelwerk van drie afzonderlijke speeldozen, gesigneerd: "Hoffmann Frères à Paris" (€ 50.000 – 70.000) en een zeldzame Franse Louis XIV religieuze met volledige kalender en drie maanden looptijd, gesigneerd: "Margotin à Paris" (€ 30.000 – 50.000).

Voorbezichtiging

De Nederlandse afdeling van de Antiquarian Horological Society organiseert in samenwerking met Sotheby's een voorbezichtiging voor deze belangrijke veiling. Deze vindt voorafgaand aan de kijkdagen plaats op **donderdag 7 april** van 14 – 16.30 u in het gebouw van Sotheby's in Amsterdam Buitenveldert. Alle leden van de bij de Federatie Klokkenvrienden aangesloten verenigingen zijn van harte uitgenodigd naar deze voorbezichtiging te komen.

Afb. 1
Franse pendule uit het Directoire, deels verguld, met bronzen beeld 'au bon sauvage', circa 1800 (geschatte opbrengst € 28 – 35.000).

Afb. 2
Empire pendule met verguld beeldje, gesigneerd 'Blanc fils à Paris', circa 1810 (geschatte opbrengst € 10 -15.000).

door: mevr. drs. G.W.M. Jager

Terugblik en vooruitblik

Met genoeg sluiten wij het jaar **2004** af. Bijna 20.000 (om precies te zijn: 19.988) personen bezochten het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum. De Klokkenzaal heeft in 2004 een complete facelift ondergaan met een nieuwe houten vloer en in frisse wittinten geschilderde wanden en balkenplafond. De Comtoisetentoonstelling "Met Franse Slag" was, zoals bekend, een groot succes met veel bezoek van klokkenliefhebbers uit binnen- en buitenland.

De medewerkers en vrijwilligers van het Museum zijn alweer druk bezig de uitdagingen van **2005** aan te gaan, zoals daar zijn:

- voorbereidingen voor de museale inrichting van de Klokkenzaal,
- verbouwing door de aannemer van het Kenniscentrum in de maanden februari en maart,
- veelbelovende sieradenexpositie "De Show" van de Vereniging van Goud- en Zilversmeden in het voorjaar,
- prestigieuze 14e Zilvertriennale in de zomermaanden,
- de daadwerkelijke inrichting van de Klokkenzaal in het najaar en
- de heropening van de Klokkenzaal ter afsluiting van het jaar!

Een ambitieus programma, maar we willen dan ook als Museum concurreren in de vrijetijdsmarkt. Dat betekent dat we onze nek moe-

ten uitstekend en voortdurend moeten blijven streven naar vernieuwing en kwaliteit. Tevens is dit jaar een belangrijke ambitie van het Museum de vertaalslag te maken naar de digitale ontsluiting van de collectie. In dit verband is het verheugend dat we onlangs het - door de Nederlandse en Belgische musea omarmde - ADLIB informatiesysteem hebben aangeschaft. In maart wordt begonnen met de basisgegevens van de museumvoorwerpen in te invoeren.

Klokkenzaal

Vorig jaar is door het Museum een pakket van eisen en wensen opgesteld waaraan de nieuwe presentatie in de Klokkenzaal zou moeten voldoen.

Pakket van eisen

Op hoofdlijnen komt het pakket van eisen neer op de volgende kernpunten:

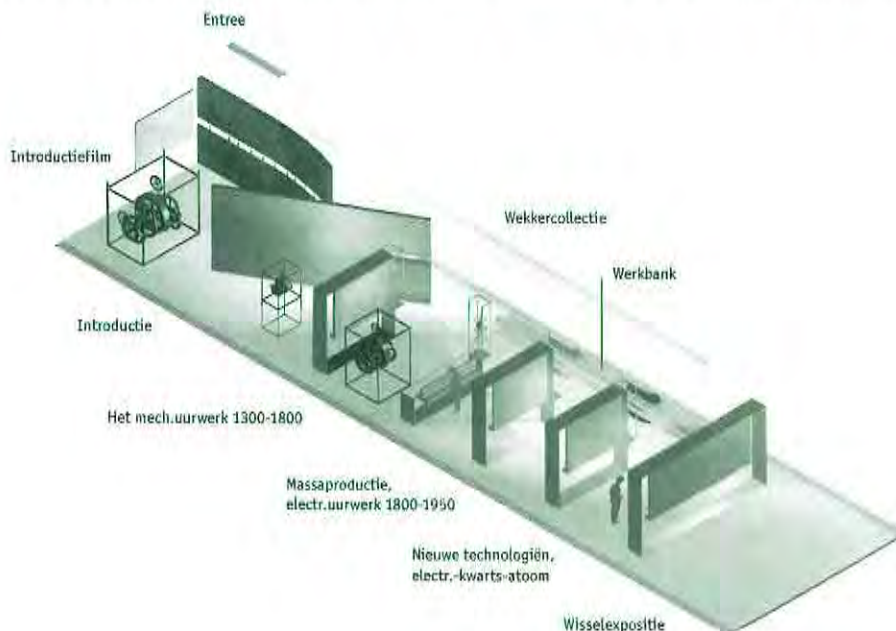
De collectie. De collectie vormt het hart van de tentoonstelling. De objecten zodanig groeperen, dat er een consistent verhaal ontstaat over **tijdmeting**, waarin de topstukken en meest relevante stukken een plaats moeten krijgen.

De context. Op de muren rondom de zaal, met grafische en eventueel audiovisuele middelen, aandacht besteden aan de context. Hier vooral het verhaal van de **tijdbeleving en tijdrekening** in beeld te brengen. Er moet een relatie zijn met de tentoongestelde objecten.

De actualiteit. In de zaal de mogelijkheid creëren om kleine, wisselende tentoonstellingen te maken, die inspelen op de actualiteit en die ervoor zorgen dat er steeds iets "anders" is in de permanente opstelling!

De activiteit. In de zaal twee werkplaatsen

Het "schetsontwerp" van de inrichting van de Klokkenzaal (Tekening ontwerpbureau "Platvorm").

inrichten, die het ambacht en de vervaardiging van uurwerken laten zien en waar demonstraties kunnen worden gegeven. Een mechanische en een elektrisch/elektronische werkplaats inrichten om de evolutie te laten zien binnen de uurwerktechniek.

Uiteraard omvatte het pakket van eisen nog veel meer. Zoals beschrijvingen van doel, doelgroepen, technische zaken met betrekking tot de expositieruimte, etc. Het voert echter te ver om daar, in het kader van dit artikel, nader op in te gaan.

Schetsontwerp

Het pakket van eisen is aangeboden aan enkele ontwerp bureaus met de uitnodiging het pakket te vertalen in een realiseerbaar schetsontwerp. Uiteindelijk heeft ontwerp bureau "Platvorm" uit Amsterdam de opdracht gekregen de nieuwe presentatie van de Klokkenzaal vorm te geven. Het pakket van eisen en wensen van het Museum is door hen vertaald in het meest aansprekende schetsontwerp (zie afbeelding). Hieronder volgt hun visie bij de nieuwe opstelling.

Entree. Bij binnenkomst wordt de bezoeker teruggedleid in de tijd. In de wand langs de entree is een serie (tijds-)beelden opgenomen, waarin de klok een prominente rol heeft. 3000 v.C. tot 1300 n.C. Een serie kleine opstellingen met draaiende planeten, zandlopers, waterklokken etc. vormt de opmaat naar het eerste mechanische uurwerk.

Introductiefilm. Om het eerste mechanische uurwerk goed te duiden in tijd, wordt het medium video gebruikt om een encenering te maken.

De opstelling. De vitrines, etc, zijn opgedeeld in verschillende gebieden. De kopse kanten bieden ruimte voor de techniek, hier staan uurwerken ontdaan van hun kast. Vervolgens de ruimte voor de collectie, waarin een relatie gelegd kan worden met ontwikkelingen in de maatschappij. De collectie wordt opgedeeld in 3 subgroepen:

- Het mechanisch uurwerk 1300 – 1800.
- Massaproductie en elektrische uurwerken 1800 – 1950.
- Nieuwe technologieën op uurwerkgebied 1950 - heden.

Interactie. De techniek van klokken biedt een prachtige gelegenheid om interactieve opstellingen te maken, bijvoorbeeld slingerproeven van Huygens. Deze experimenten kunnen uitgevoerd worden aan de museale zijde van een werkbank. In dit meubel zijn twee werkplekken opgenomen temidden van een vitrine met uurwerkmakersgereedschappen.

Wekkercollectie. Geplaatst langs de wand van het

Kazerneplein is er ruimte gecreëerd voor ongeveer 300 wekkers. Het voorstel is de wekkers te rangschikken op formaat en chronologie.

Wissel-expositie. Om publicitaire redenen en om herhaalbezoek te stimuleren, is het belangrijk om regelmatig nieuwe onderwerpen te brengen, die gekoppeld zijn aan de vaste collectie. Hiervoor is het achterste deel van de zaal gereserveerd.

"Platvorm" heeft in februari vanuit het Museum de objectlijsten aangeleverd gekregen, die door de werkgroepen (mechanische uurwerken, elektrische uurwerken, horloges, wekkers, gereedschappen, etc.) zijn samengesteld. Deze objecten zullen een plaats moeten krijgen in de nieuwe Klokkenzaal.

Iedereen wacht nu vol spanning op het "Voorlopig Ontwerp". In het volgende nummer van TIJDSchrift leest u hierover meer.

VERENIGINGSNIEUWS SCHOONHOVEN

door: ir. A.M.J. Schueler

Lezing elektrische uurwerken

Op zaterdag 5 februari hield de heer J.J.H. Vrolijk een interessante lezing over het onderwerp: "Elektrische uurwerken".

Waarom zijn er eigenlijk elektrische klokken op de markt verschenen en wat is daar interessant aan? Het steeds weer opwinden kan nu door een elektrisch mechanisme gebeuren en het is ook mogelijk om de slinger zelf telkens bij elke gang van nieuwe energie te voorzien. Een gewicht kan bijvoorbeeld met behulp van een motor worden opgetrokken. Een continue opwinding wordt verkregen door alcohol in een glazen cilinder, die elektrisch wordt verwarmd, te laten verdampen en in een tegenoverliggende cilinder weer te laten condenseren. De cilinders zijn met elkaar verbonden door een buisje, in het midden daarvan bevindt zich een draaipunt. In de tweede cilinder condenseert de alcohol en wordt zwaarder dan de eerste, kiept daardoor om en spant een aandrijfveer. Men kan een elektromagneet toepassen om een hefboom te bedienen of om een veer te spannen. Maar het is ook mogelijk om een klokslinger bij elke o-doorgang een klein pulstje te geven, bijvoorbeeld door de lens door een hoefijzervormige magneet te vervangen en één pool daarvan door een spoel te voeren, die op het o-moment bekrachtigd wordt. Van de belangrijkste types en uitvoeringsvormen kregen we tijdens de lezing prachtige beelden te zien.

Problemen die zich bij elektrische klokken voordoen, liggen vooral op het gebied van de energievoorziening en de elektrische contactpunten.

Met de elektrische klok is ook het aantal ontspanningsmechanismen enorm uitgebreid, ons lid, de heer J.E. Bosschieter, heeft van een aantal mechanismen animaties gemaakt en op CD gezet. De heer Vrolijk heeft er enige van laten zien. De vindingrijkheid blijkt groot.

De vraag wat er nu leuk is aan elektrische klokken is beantwoord: *"Het zijn mechanische klokken met nóg een uitdaging!"*

Algemene jaarvergadering 2005

De jaarvergadering van de Vereniging van Vrienden van het Klokkemuseum Schoonhoven vindt plaats op:

Zaterdag 16 april 2005

in het Goud-, Zilver- en Klokkemuseum, Kazerneplein 4 te Schoonhoven.

Aanvang: 11.00 uur

De leden ontvangen ruim tevoren de agenda met bijbehorende stukken.

Deze jaarvergadering is alleen toegankelijk voor leden van de Vereniging van Vrienden van het Klokkemuseum Schoonhoven.

Lezing

Zaterdag 16 april 2005

Aanvang: 14.00 uur

Lezing door de heer J. Zeeman over:

"Het veilen van uurwerken".

Het veilingwezen is een gecompliceerd bedrijf. De spreker gunt ons een blik in de keuken en zal ingaan op de verschillende aspecten bij het veilen van uurwerken.

Deze lezing vindt plaats in het gebouw: **"De overkant", Wal 34 te Schoonhoven.**

De lezing is toegankelijk voor alle leden van de Verenigingen die tezamen de Federatie Klokkenvrienden vormen.

De geschiedenis aangevuld

door E.H. Glasius

In het vorige nummer van TIJDSchrift (04/4) is in het stukje: "In Memoriam Jim Veeren" enige informatie opgenomen die, naar thans blijkt, niet geheel volledig is en zelfs niet geheel juist.

Zoals gemeld, waren er bij de Vereniging van Vrienden van het Klokkemuseum Schoonhoven problemen ontstaan en J. Veeren heeft een belangrijke rol gespeeld in het oplossen daarvan. Nog vóór hij in beeld kwam,

echter, was museumdirecteur mevrouw drs. G.W.M. Jager al in actie gekomen. Zij benaderde de heren H. van der Wyck, H. de Graaff en R. Jung met de vraag de plaats van het afgetreden bestuur in te nemen. Deze heren stemden daarin toe en zorgden ervoor dat er weer een formele vergadering kon worden gehouden. Vervolgens is ook J. Veeren gevraagd en die heeft de functie van voorzitter op zich genomen.

Geheel volgens zijn eigen voornemen is toen de heer Van der Wyck –aan wie ik deze kennis dank- weer teruggetreden. "Wij drieën hebben puin geruimd en de grond bouwrijp gemaakt waarop Jim Veeren dat schitterende gebouw heeft opgetrokken", aldus de heer Van der Wyck in een aardige beelddespraak.

Het eerste formele voltallige nieuwe bestuur bestond uit :

- W.J.C. Veeren, voorzitter
- J.C.M.A. van den Akker, penningmeester
- M.G.H.A. de Graaff, secretaris
- B. van Lieshout, plaatvervangend secretaris
- R.A. Jung, lid
- J.W. van Vliet, lid

Zoals uit deze opsomming blijkt, is de functie van penningmeester vervuld door de heer J. van den Akker. In TIJDSchrift 04/4 is door een fout mijnerzijds de naam "Akkermans" vermeld, waarvoor verontschuldiging.

MUSEUMNIEUWS ZAANDAM

door: prof. dr. ir. C.A. Grimbergen

Op 1 april begint het zomerseizoen, waarin het Museum van het Nederlandse Uurwerk weer elke dinsdag tot en met zondag, van 10.00 tot 17.00 uur, is geopend. Het zomerseizoen eindigt op 31 oktober 2005.

Zoals al aangekondigd in het vorige nummer van TIJDSchrift, vindt in het seizoen 2005 een wisseltonstelling plaats, gewijd aan de Schwarzwaldse klok, onder de titel: **"Van Koekoeksklok tot Reguleur: Uurwerken uit het Zwarte Woud (1740 – 1900)"**.

Elders in dit nummer van TIJDSchrift wordt hieraan door P. van Leeuwen uitgebreid aandacht besteed. De nieuwe wisseltonstelling zal in het museumweekeinde (17 april 2005) van start gaan en zal tot het einde van het zomerseizoen (31 oktober 2005) zijn te bezoeken.

Onlangs is het Museum van het Nederlandse Uurwerk definitief in het bezit gekomen van het **uurwerk met slagwerk (ca. 1659), toegeschreven aan Salomon Coster**. Dit

historische uurwerk was als bruikleen al meer dan 15 jaar in de collectie van het Museum. In een volgend nummer van TIJDSchrift wordt toegelicht hoe dit uurwerk met steun van twee fondsen kon worden verworven.

In dit winterseizoen, op zaterdag 22 januari 2005, heeft er opnieuw een brutale inbraakpoging plaatsgevonden tijdens de openingsuren van het Museum. Twee mannen van Bulgaarse afkomst (36 en 37 jaar), voorzien van het nodige gereedschap, probeerden uit twee vitrines zeven horloges te ontvreemden. De één toonde zich zeer geïnteresseerd en de ander demonteerde in de tussentijd de twee vitrines, waarbij gebruik gemaakt werd van een zuignap. Dankzij het doortastende optreden van onze beheerder P. van Leeuwen, daarbij geholpen door de buurman van de Tinkoepel, de heer Blauwboer, kon de Zaanse politie de beide onverlaten inrekenen. De horloges konden later alle, onbeschadigd, in het Museum worden teruggevonden.

Er zijn duidelijk aanwijzingen voor een toename van dit soort incidenten, ook elders in het land, waarbij speciaal horloges en andere kleinere voorwerpen in de belangstelling blijken te staan. In dit verband moet de centrale registratie, die de Nederlandse Museumvereniging (NMV) aan het opzetten is, worden genoemd. Er is inmiddels afgesproken dat de musea elkaar onderling op de hoogte zullen houden van pogingen tot diefstal. Er zullen aanvullende maatregelen in ons Museum worden genomen om herhaling te voorkomen. Gegevens over het Museum en de wissel-tentoonstelling zijn ook te vinden op het INTERNET via <http://go.to/mnu> (engelstalig <http://go.to/dutchclock>), via <http://antique-horology.com> en via de algemene horology site <http://www.horology.com>. Nieuwe website: <http://www.mnuurwerk.nl/>.

Museum van het Nederlandse Uurwerk
Zaanse Schans – Zaandam

Tel.: 075-61 79 769.

Openingstijden:

Vanaf 1 april tot 31 oktober: Dinsdag tot en met zondag van 10.00 tot 17.00 uur .

VERENIGINGSNIEUWS ZAANDAM

door: A. Pistor

Jaarvergadering 2005

De datum van de jaarvergadering van de Vereniging Vrienden van het Museum van het Nederlandse Uurwerk is **gewijzigd**. De vergadering is verschoven naar:

Zaterdag 16 april 2005

Aanvang: 09.30 uur

In het Museum van het Nederlandse Uurwerk aan de Zaanse Schans te Zaandam.

Deze jaarvergadering is alleen toegankelijk voor leden van de Vereniging Vrienden van het Museum van het Nederlandse Uurwerk.

VERENIGINGSNIEUWS AHS

door: ir. K. Roscam Abbing

In het kader van het jaarprogramma 2005 van de Dutch Section van de Antiquarian Horological Society (AHS) staan nog de volgende bijeenkomsten op de agenda.

Zaterdag 23 april 2005

Om 14.00 uur "Bring & Discuss"-bijeenkomst te Houten in Restaurant "De Engel", Burgemeester Wallerweg 2, afslag "Oude Dorp". Tijdens deze bijeenkomst zullen ook een aantal leden aanwezig zijn van de Amerikaanse sectie van de AHS, die dan een bezoek aan Nederland brengen. De voertaal gedurende deze bijeenkomst zal Engels zijn!

Donderdag 7 april 2005

Om 14.00 uur voorbezichtiging van de veiling collectie Toebosch (zie pag. 24).

Donderdag 2 juni 2005

Om 14.00 uur voorbezichtiging van de te veilen uurwerken bij Sotheby's, De Boelelaan 30 te Amsterdam (Veiling op 7 juni 2005).

Bovenstaande bijeenkomsten zijn toegankelijk voor alle leden van de Verenigingen die tezamen de Federatie Klokkenvrienden vormen.

KLOKKENAGENDA

In de rubriek "Klokkenagenda" worden, in beknopte vorm, de belangrijkste evenementen op uurwerkgebied opgenomen, zoals beurzen, tentoonstellingen, lezingen, etc.

Om deze agenda zo compleet mogelijk te doen zijn, doet de Redactie een beroep op haar lezers en, met name, de organisatoren van evenementen om gegevens met betrekking tot nieuwe evenementen zo spoedig mogelijk door te geven aan het Redactiesecretariaat (adres, zie pag. 2).

Organisatoren wordt tevens verzocht om de "Klokkenagenda" na te zien en eventuele onjuistheden, wijzigingen of toevoegingen zo spoedig mogelijk door te geven.

De "Klokkenagenda" heeft tevens tot doel om het samenvallen van activiteiten zoveel mogelijk te voorkomen. Raadpleeg dus eerst de "Klokkenagenda" in TIJDSchrift voordat u data van nieuwe activiteiten vastlegt!

2005

2 april – 1^e Fränkische Uhrenbörse,

Historischer Fabersaal, Gewerbeplatz, Nürnberg, Duitsland. Van 10.00 – 17.00 uur.

11 april – Veiling collectie Toebosch

bij Sotheby's, de Boelelaan 30, Amsterdam. Kijkdagen: 8, 9 en 10 april van 10.00 – 17.00 uur. Voorbezichtiging: 7 april.

16 april – Jaarvergadering Vereniging van Vrienden MNU. Plaats: MNU. Aanvang 09.30 uur. Alleen toegankelijk voor leden van de Vriendenvereniging Zaandam.

16 april – Jaarvergadering VVKS in NGZK. Aanvang 11.00 uur. Alleen toegankelijk voor leden VVKS.

16 april – Lezing VVKS in gebouw de "Overkant", Wal 34, Schoonhoven. Spreker is de heer J. Zeeman over het veilen van uurwerken.

17 april – Brunel Clock & Watch Fair (135 stands), Brunel University. Kingston Lane, Uxbridge, Middlesex, Engeland.

23 april – "Bring& Discuss"–bijeenkomst AHS in Restaurant "De Engel", Wallerweg 2 te Houten.

23 en 24 april – Uurwerkbeurs Eisenbach in de Wolfswinkelhalle te Eisenbach, Zuid-Duitsland. 23 April: 09.00 – 17.00 uur; 24 april: 10.00 – 16.00 uur.

15 mei – Midland Clock & Watch Fair (160 stands), National Motorcycle Museum, Solihull, Birmingham, Engeland.

22 mei – "Rikketik" - Uurwerkenbeurs in Expo Center Euretco, Meidoornkade, Houten. Van 10.00 – 16.30 uur.

2 juni – Voorbezichtiging Sotheby's klokken en horlogeveiling, De Boelelaan 30, Amsterdam. Aanvang 14.00 uur.

19 juni – Brunel Clock & Watch Fair (135 stands), Brunel University. Kingston Lane, Uxbridge, Middlesex, Engeland.

7 juni – Veiling klokken en horloges – Sotheby's, de Boelelaan 30, Amsterdam. Aanvang 10.30 uur. Kijkdagen: 3, 4 en 5 juni van 10.00 – 17.00 uur.

16 juli – "Rikketik" - Uurwerkenbeurs in Expo Center Euretco, Meidoornkade, Houten. Van 10.00 – 16.30 uur.

14 aug. – Midland Clock & Watch Fair (160 stands), National Motorcycle Museum, Solihull, Birmingham, Engeland.

11 sept. – Brunel Clock & Watch Fair (135 stands), Brunel University. Kingston Lane, Uxbridge, Middlesex, Engeland.

25 sept. – "Rikketik"- Uurwerkenbeurs in Expo Center Euretco, Meidoornkade, Houten. Van 10.00 – 16.30 uur.

1 okt. – Uurwerkenbeurs Dordrecht (v.h. "De Palm"), in Sporthal "Reeland", Halmaheiraplein 35, Dordrecht. Van 09.30 tot 15.00 uur.

30 okt. – Midland Clock & Watch Fair (160 stands), National Motorcycle Museum, Solihull, Birmingham, Engeland.

20 nov. – Bracknell Clock and Watch Fair (135 stands), Bracknell Sports Centre, Bagshot Road, Berkshire, Engeland.

18 dec. – Brunel Clock & Watch Fair (135 stands), Brunel University. Kingston Lane, Uxbridge, Middlesex, Engeland.

Tentoonstellingen

5 dec. 2004 t/m 29 mei 2005

Tentoonstelling "**Die Zeit und ihre Schlüssel**" in Uhrensammlung Kellenberger, Gewerbemuseum Winterthur, Kirchplatz 14, Winterthur.

Een boeiende tentoonstelling over opwindsleutels voor zakhorloges. Zie artikel elders in dit nummer van TIJDSchrift.

17 april t/m 30 okt. 2005

Wisseltentoonstelling Schwarzwald klokken: "**Van Koekoeksklok tot Regulateur: Uurwerken uit het Zwarte Woud (1740 – 1900)**" in het MNU Zaandam. Zie artikel elders in dit nummer van TIJDSchrift.

Gebruikte afkortingen:

VVKS – Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven, (adres, zie pag. 2).

AHS – Antiquarian Horological Society, (adres, zie pag. 2).

NGZK – Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum, Kazerneplein 4, 2871 CZ Schoonhoven, tel. 0182-385612. Geopend dinsdag t/m zondag van 12.00-17.00 uur

MNU – Museum van het Nederlandse Uurwerk, Kalverringdijk – Zaanse Schans, Zaandam, tel. 075-6179769. Geopend: Dinsdag t/m zondag van 10.00 – 17.00 uur.

De Redactie is niet aansprakelijk voor (schade ontstaan door) onjuiste vermeldingen, het niet doorgaan van evenementen en/of het wijzigen van plaats en/of tijd van evenementen. Geadviseerd wordt om vooraf contact op te nemen met de organisator van het betrokken evenement.

NIEUW

EMCO UNIMAT 4
Incl. freesaansluiting
Incl. klauwplaat met sleutel
€370,00

EMCO COMPACT V8

Variabel toerental van 45-2300 U/min.
450 mm t.d.c.

€2270,00

AKTIE

WABECO 1200 E

Variabel toerental van
180-3000 U/min.
X-260
Y-180
Z-280
spindel mk2

€2360,00

WABECO D2000E

Variabel toerental van 45-2300 U/min.
350 mm t.d.c.

€2295,00

LINTZAAG MACHINE (metaal)

Maximale zaagdikte 130 mm.
Eenvoudig schuininstelbaar
Inclusief verrijdbare onderzetkast
Hydraulische hoogte instelling

€490,00

WABECO 1210 E

Variabel toerental van
180-3000 U/min
X-500
Y-150
Z-280
spindel mk2

€2595,00

WABECO D4000E

Variabel toerental van 45-2300 U/min.
350 mm t.d.c.
1,4 Kw vermogen
prismabed

€2725,00

WABECO D6000E Spindeloorlaat 30 mm

Variabel toerental van 45-2300 U/min.
600 mm t.d.c.
1,4 Kw vermogen
prismabed

€3995,00

EMCO UNIMAT PC

Variabel toerental van 40-2200 U/min.
250 mm t.d.c.

€695,00

QUANTUM D210

320 mm t.d.c.

€950,00

AKTIE

QUANTUM D310X910SG

910 mm t.d.c. Machine wordt
kompleet geleverd met Drieklauw-
/Vierklauwplaat - Opspanplaat -
Brillen - Wisselwielen

€3250,00

OPTIMUM LINTZAAG MACHINE

Makkelijk verplaatsbaar
Zaagbereik 100 mm.

€540,00

OPTIMUM D240X500G

500 mm t.d.c.

€1785,00

VERTEX UNIVERSELE SLIJPMACHINE

Inclusief 5 spantangen

€1395,00

EMCO/BOORFREES MACHINE

Uitermate
geschikt
voor het
kleinste
modelbouwwerk

€999,00

VRAAG NAAR ONZE SPECIALE BEITEL- FREZEN- BOREN EN MEETGEREEDSCHAPPEN PRIJSLIJST

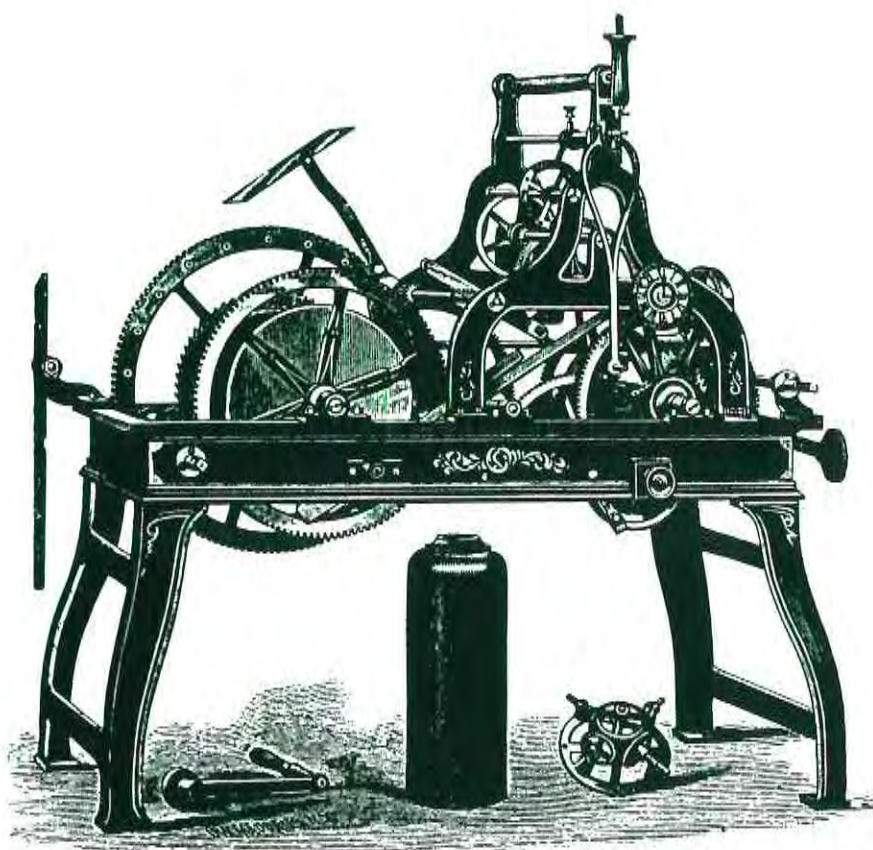
Alle prijzen zijn inclusief BTW

VDH

SHOWROOM: TEXASDREEF 8 • 3565 CL UTRECHT

MACHINES &
GEREEDSCHAPPEN B.V.

TEL.: (030) 296 3270 • FAX: (030) 293 6600
INFO@VDHBV.NL • WWW.VDHBV.NL

TOINE DAELMANS LUIDKLOKKEN & TORENUURWERKEN

Wevestraat 30
5708 AG Helmond (Stiphout)
Telefoon 0492-545577
Fax 0492-554395

Reparatie, revisie en levering
van luidklokken en
torenuurwerk-installaties

v.d. GEVEL FOURNITUREN & GEREEDSCHAPPEN

- Fournituren voor zowel moderne als antieke klokken
- Alle handgereedschappen en machines.
(o.a. het gehele Bergeon-assortiment)
- Schoonmaakvloeistoffen.
- Zeer groot assortiment opwindveren.
- Complete uurwerken.

VOF v.d. GEVEL FURNITUREN & GEREEDSCHAPPEN

Zellerstraat 102
5011 ES Tilburg
Telefoon: 013-4553963
Fax: 013-4553225

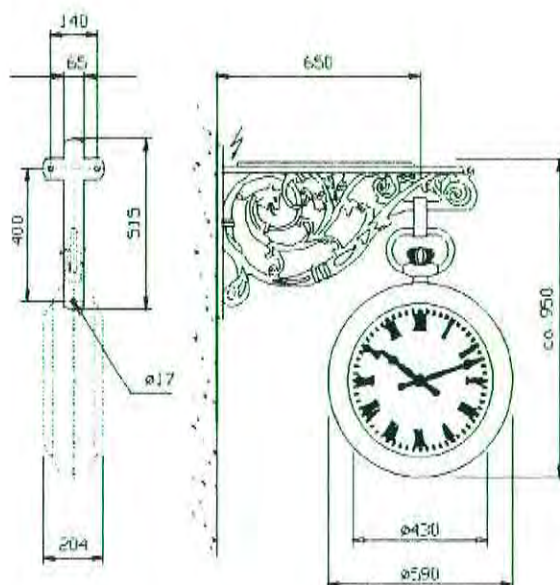
Van Os Uurwerken V.O.F.

*Als een uurwerk meer
aan geeft dan de tijd*

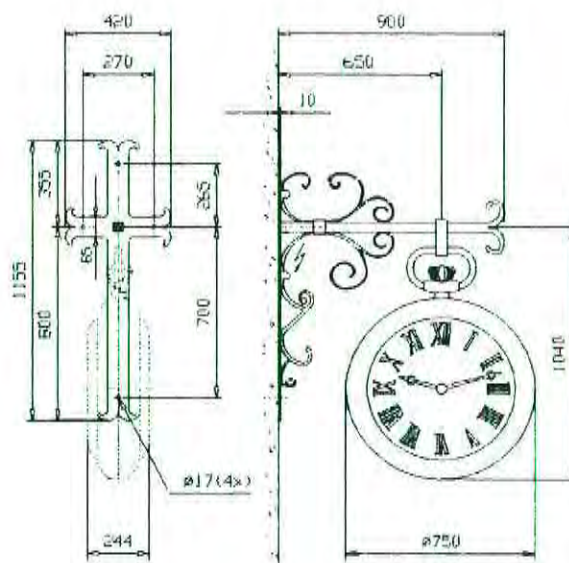
*Verkoop van uurwerken Reparatie en onderhoud Leverancier buitenklokken
analoog en digitaal met temperatuur aanduiding.*

*In de Bisschopsmolen Bisschopsmolenstraat 235 4876 AM Etten-Leur
Tel / Fax 076.5037822 e-mail: van.os.uurwerken@planet.nl*

Type A : D219.941c \varnothing 590 mm

*Toepassing
Uitvoering
Kroon en beugel
Verlichting
Materiaal behuizing
Kleur behuizing
Type wijzerplaat
Kleur wijzerplaat
Leesafstand
Voeding
Schaal indeling tekening*

Type B : D219.942c \varnothing 750 mm

*Buitengebruik
Dubbelzijdig DCF
Messing uitvoering gepolijst
TL rond
Dubbelwandig aluminium
Kleur Rall in overleg
Romeinse indeling
Wit met zwarte opdruk
 \pm 75 meter
230 VAC - 50 Herz
1 : 10*

Heeft U nog vragen wij zitten slechts een telefoontje van U vandaan.

Friederichs, uw partner in winkel en werkplaats.

FRIEDERICHS BV

HORLOGE & KLOK
FOURNITUREN

TOSHIBA BATTERIJEN

ESA RUILUURWERKEN

GOUD & ZILVER
FOURNITUREN

GEREEDSCHAPPEN
& MACHINES o.a.

ELMA
BERGEON
METTLER
GREINER-VIBROGRAF
HERAEUS
RENFERT
ETIC
MULTIFIX
WALDMAN

WEKKERS, KLOKKEN
& HORLOGES o.a.

KIENZLE
PETER
ESGE
SCHMECKENBECHER
HANHART
EUROPA
ELITE
SCHMID-SCHLENKER
BARIGO
CLAUDIO CALLI

HAGERTY
ONDERHOUDS-
MIDDELEN VOOR
GOUD EN ZILVER

Stand Jaarbeurs
Beatrixgebouw 2E 515.
Tel.: (030) 2941501
Fax: (030) 2944214

Nijverheidsweg 15,
Postbus 16,
2100 AA Heemstede
Tel.: (023) 5232723
Fax: (023) 5232740

EEN ENGELSE MAHONIEHOUTEN
8-DAAGSE CHRONOMETER
HATTON & HARRIS LONDEN, NR 594
CIRCA 1820, HOOGTE KAST 22,5CM.
RICHTPRIJS: €8.000 - 12.000

EEN FRAAIE ENGELSE
GEBONISSEERDE TAFELKLOK MET
SPEELWERK
STEPHEN RIMBAULT, CIRCA 1770
HOOGTE 64CM.
RICHTPRIJS: €20.000 - 25.000

EEN PAAR EMPIRE VERGULD EN GEPATINEERD
BRONZEN VIERLICHTS KANDELAARS
TOEGESCHREVEN AAN PIERRE-PHILIPPE THOMIRE
BEGIN 19DE EEUW, HOOGTE 95CM.
RICHTPRIJS: €30.000-50.000

EEN ZEER ZELDZAME FRANSE LODEWIJK XIV SCHILDPAD
EN VERGULD BRONS INGELEGDE 'RELIGIEUSE' MET EEN
GANGDUUR VAN 3 MAANDEN, KWARTIER TREKREPETITIE
EN KALENDER, CIRCA 1670, HOOGTE 49CM.
RICHTPRIJS: €30.000 - 40.000

De Collectie Toebosch Belangrijke Klokken, Meubelen en Kunstvoorwerpen

Veiling in Amsterdam: De Boelelaan 30 1083HJ Amsterdam

VEILING · 11 april 2005 19 uur

KIJKDAGEN · 8, 9, 10 april 10 - 17 uur

INLICHTINGEN · Jos Meis (Klokken) 020 550 2229 jos.meis@sothebys.com

· Joséphine Baas (Meubelen) 020 550 2233 josephine.baas@sothebys.com

CATALOGUS · 020 550 2200 www.sothebys.com

Sotheby's